DE DROOM

TWEEDE BOEK

FELIX ORTT

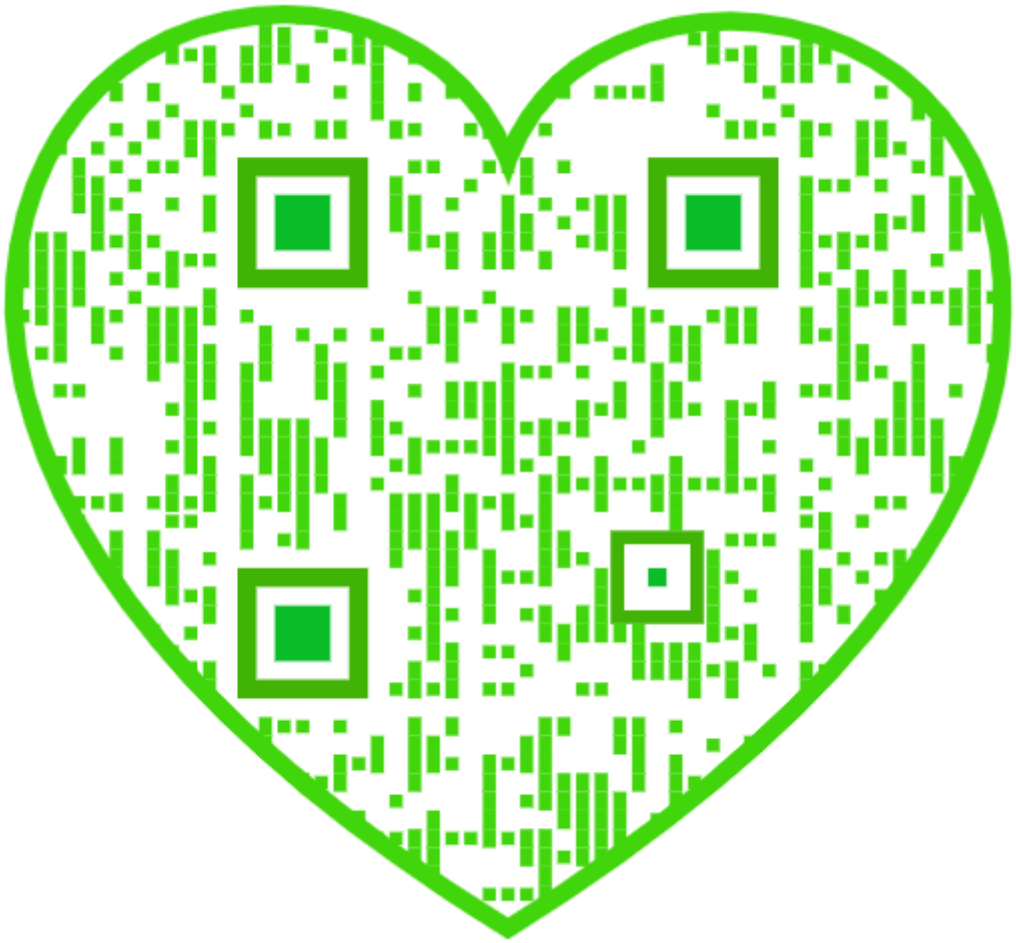

HET VRAAGSTUK VAN DEN DROOM

DE DROOM

TWEEDE BOEK:

HET VRAAGSTUK VAN DEN DROOM

DOOR

FELIX ORTT

SEYFFARDT'S BOEK- EN MUZIEKHANDEL,
AMSTERDAM

I. WAAK- EN DROOMPSYCHE.

IK weet, het beste en stelligste van alles wat ik beweer of meen te weten, *dat ik besta*, dat ik als wezen, genaamd mensch, op aarde leef en bekend ben onder den naam „Felix Ortt"; dat ik voel, en denk, en weet, en wil en begeer; dat ik dingen om mij heen zie, geluiden hoor en andere indrukken ontvang van wat ik ervaar als „buitenwereld". Of die indrukken een wáár beeld van een werkelijk buiten mij bestaande wereld geven, weet ik niet met zekerheid, kàn ik ook niet weten op een wijze die zich als zoo onmiddellijk-zeker aan mij opdringt als het weten dat ik ben, voel, denk, wil, begeer, leef.

Dit onmiddellijk-weten noem ik mijn „bewustzijn", en wàt ik aldus onmiddellijk weet, mijn „bewustzijnsinhoud"; en tot meerdere verduidelijking kan ik het scherper aanduiden als „waakbewustzijn" en „waakbewustzijns-inhoud", omdat ik dit weet terwijl ik weet wakker te zijn.

En de „ik", die zich dit waakbewustzijn toeëigent, noem ik mijn „zelfbewustzijn". Ik ben mijzelf bewust „Felix Ortt" te zijn, die den inhoud van mijn waakbewustzijn rechtstreeks beleeft of ervaart.

Niet alleen ben ik mij hiervan bewust op het oogenblik dat ik dit neerschrijf of uitspreek, maar, dank zij mijn

bewust herinneringsvermogen, ben ik mij bewust gisteren en eergisteren en terug tot mijn kinderjaren hetzelfde „ik" te zijn geweest als nu. En al moet ik erkennen dat het „ik" in eigenschappen, in gevoelens en overtuigingen en denken en willen, gewijzigd is; dat het lichaam, wat ik steeds als „het mijne", als verbonden aan mijn „ik", ervaren heb, ook oud geworden is en aanmerkelijk, misschien wel totaal, is veranderd sinds mijn kinderjaren — toch weet ik, vol-bewust, zeker, dat „ik" dezelfde „ik" ben als vroeger. Ik ervaar en beleef een „mij-zelf-blijven", een continuïteit van zelfbewustzijn, waardoor ik zeg: „ik ben", maar ook: „*ik* was".

In mijn waakbewustzijn is evenzeer een continuïteit van indrukken van wat ik noem „de buitenwereld". Die indrukken veranderen wel geleidelijk, evenals mijn „ik" verandert; de stad waar ik als kind leefde, is niet dezelfde gebleven (maakt op mij niet denzelfden indruk) nu als voor een halve eeuw; maar toch is er in die veranderingen een gelijkmatigheid, een wetmatigheid, die mij volkomen begrijpelijk voorkomt en als zoodanig bevredigt. En iederen morgen als ik wakker word, vind ik de buitenwereld, of de indrukken die zij op mij maakt, precies zooals den vorigen dag; of, waar het anders is, om begrijpelijke redenen precies zoo veranderd als ik redelijkerwijze verwachten kan — en door die regelmatigheid en standvastigheid en continuïteit van die bewust-geworden indrukken dringt zich de opvatting aan mij op, dat er inderdaad een „reëele" buitenwereld moet zijn. Of die buitenwereld stoffelijk of psychisch is, kan ik niet weten,

maar reëel is zij voor mij, in den zin van continu en wetmatig, en onafhankelijk van mijn voelen en willen en denken en begeeren. In die reëele buitenwereld leef ik, en leven andere menschen, soortgelijke als ikzelf, en van die buitenwereld ben ik een deel.

Als ik over mijn „ik" ga nadenken en over mijn bewustzijnsinhoud, over mijn zelfbewustzijn en de vermogens ervan, dan moet ik wel erkennen dat de aard van mijn zelfbewustzijn, van mijn bewustzijnsinhoud en de eigenschappen en vermogens van mijn „ik", dat ik bepalen en karakteriseeren.

Felix Ortt is alleen Felix Ortt, omdat hij zich bewust is Felix Ortt te zijn met de eigenschappen die hij de zijne weet; met de continuïteit van zijn bewustzijnsinhoud, ook ten opzichte van de buitenwereld, ook ten opzichte van het lichaam dat steeds met zijn zelfbewustzijn verbonden is.

Gesteld dat ik mij plotseling bevond in een onbekende omgeving, dat ik daarbij aan mijzelf, of in den spiegel, plotseling een onbekend gelaat en vreemde lichaamsvormen ontdekte, dan zou ik denken: „ben *ik* het, of ben ik *een ander*?" Mijn zelfbewustzijn was dan verschoven, en door die plotselinge, onverklaarbare verschuiving innerlijk geschokt.

Gesteld dat ik plotseling mijzelf bewust was van totaal andere eigenschappen, vermogens, gevoelens, begeerten, kennis enz. dan die tot dusver kenmerkend voor mijn persoonlijkheid waren geweest; dat die overgang plotseling was zonder eenig herinneringsbesef aan mijn ouden

bewustzijnsinhoud, dan zou toch objectief, voor iemand die beide bewustzijnstoestanden kon doorgronden, erkend moeten worden dat de continuïteit van zelfbewustzijn verbroken was; dat dus de oude Felix Ortt niet meer bestond, maar een andere persoonlijkheid met een ander „ik" in zijn plaats was gekomen, ook al had die nieuwe persoonlijkheid hetzelfde stoffelijk lichaam en dezelfde stoffelijke hersenen als het oude „ik".

Ook ware de *continuïteit* van zelfbewustzijn verbroken, wanneer ik in mijzelf die plotselinge verandering van zelfbewustzijn, eigenschappen en bewustzijnsinhoud waarnam, terwijl ook nog herinnering aan den vroegeren bewustzijnstoestand bestond, zoodat ik in staat ware te zeggen dat „ik" plotseling geheel veranderd was. Dan was er bij de bewustzijnsverschuiving toch een schakel, een element van identiteit, tusschen het oude en het nieuwe bewustzijn overgebleven.

Zulke verschuivingen of veranderingen zijn in de wetenschap bekend als gevallen van dubbele of meervoudige persoonlijkheid. Onder de velen noem ik slechts de bekende van Ansel Bourne en Brown, o. a. vermeld in *„The Law of Psychic Phenomena"* van Thomson Jay Hudson en dat van Félida X, beschreven door Dr. A. Binet in zijn *„Altérations de la Personnalité"*. Deze beide gevallen onderscheiden zich daarin, dat het eerste één plotselinge, zes weken durende bewustzijnsverandering was zonder herinnering aan den vorigen bewustzijnstoestand; terwijl in het geval van Félida de secundaire toestand telkens, soms elken dag, soms na korte tusschenpoozen optrad.

Haar secundaire persoonlijkheid herinnerde zich alles van de normale, terwijl omgekeerd de normale persoonlijkheid alle voorvallen tijdens de secundaire periode totaal vergeten was. Tusschen de verschillende persoonlijkheden van één lichamelijk wezen bestaat dus geen, of wel een gedeeltelijke, bewustzijns-continuïteit. Met andere woorden: in het eene geval weet het „ik" iets van het bestaan van het andere „ik" af, zij het ook, dat het dit andere „ik" als een derde persoonlijkheid beschouwt; in het andere geval weer niet. Tusschen al die gevallen zijn geen scherpe grenzen.

Deze verschijnselen zijn heel moeilijk te begrijpen, omdat ze datgene schokken wat de eerste en zekerste bron van kennis is: het zelfbewustzijn. Men kan er verklaringshypothesen voor verzinnen, maar die vallen alle in het gebied der indirecte of verstandelijk-inductieve kennis, en missen de zekerheid van het innerlijk-beleefde. In ieder geval moet wel erkend worden, dat ten opzichte van deze verschijnselen iedere materialistische verklaringshypothese, die het zelfbewustzijn terugbrengt tot een hersen- of lichaamsfunctie, jammerlijk faalt.

Maar in die pathologische en raadselachtige gevallen neemt men toch algemeen aan, dat men met een ander „ik" te doen heeft dan het oude bekende. Geen rechter zou de eene persoonlijkheid schuldig kunnen stellen voor wat de andere persoonlijkheid, zij het ook door middel van hetzelfde lichaam misdeed, indien het feit der dubbele persoonlijkheid vaststond; geen psycholoog zou, uit gegevens omtrent de uitingen en gedragingen van het eene

„ik", een conclusie kunnen vormen omtrent de eigenschappen van het andere.

Kenmerk voor een „ik", een persoonlijkheid, is dus de continuïteit van zijn zelfbewustzijn, van zijn aard, eigenschappen of vermogens, en van zijn verderen bewustzijnsinhoud. Veranderingen in deze zijn voor een bepaalde persoonlijkheid mogelijk, maar moeten in de lijn van causale wetmatigheid denkbaar zijn, wil men redelijkerwijze nog van hetzelfde „ik" kunnen spreken.

Even beslist en zeker als ik overdag, al wakende, mij zelf „ik" noem, mijzelf bewust ben een persoonlijkheid te zijn; even duidelijk als ik overdag mij bewust ben te voelen lust of onlust, liefde of afkeer, in al hun nuances; even duidelijk als ik dingen zie, geluiden en stemmen hoor; even ontwijfelbaar als ik, al wakende, over mijn innerlijke en zintuigelijke ervaringen doordenk — even beslist en duidelijk heb ik zelfbewuste en bewustzijnservaringen als ik slaap.

Ik noem dit bewustzijn, dat van mijn waakbewustzijn in allerlei gewichtige opzichten verschilt, mijn **droombewustzijn.** Dit droombewustzijn wordt zich bewust allerlei voorstellingen en ervaringen te beleven. *Het bewustwordingsproces van dit in den slaap zich voordoend bewustzijn noem ik* **„droomen".**

In mijn vorige studie: *„Nieuwe Beschouwingen over den Droom en de Droompsyche"* heb ik in het hoofdstukje: „Wat is droomen" (blz. 65) een andere droomdefinitie gegeven, nl. „Droomen is de overbrenging van een reeks

tafereelen of gedachten van het droombewustzijn op het hersenbewustzijn". Hiertoe werd ik o. a. geleid door de ervaring dat na ingespannen droomen vermoeidheidsgevoel in het hoofd kan ontstaan.

Na ruim een jaar langer droomervaringen te hebben opgedaan en verwerkt te hebben, is mij duidelijk geworden dat laatstgenoemde vroegere definitie als *stelling* wel waar is, maar als definitie niet.

Als definitie dáárom niet, omdat de droom anders en méér is dan de overbrenging. Een droom wordt niet aangehoord als een vertelling, maar *beleefd*, even levendig als een beleving of ervaring in wakenden toestand, wat ook tot een andere orde behoort dan het hooren van de levendigste vertelling of het lezen van het boeiendste verhaal.

Droomen is dus, zooals ik uit innerlijke ervaring weet, het beleven van toestanden en voorstellingen met het droombewustzijn. Zoodra het droombewustzijn daarvan bewust wordt, is er de droom.

Het gebeurt vaak dat ik zeer zeker weet gedroomd te hebben, maar dat ik op het oogenblik van wakker worden, in het ondeelbaar moment dus van bewustzijnsverschuiving van de droom- naar de waakpsyche, alleen maar weet dat ik droomde, hoewel ik den geheelen droominhoud vergeten ben. Hetzelfde heb ik, wanneer bij het inslapen droomen ontstaan, en ik dit ontstaan nog even met mijn waakbewustzijn waarnemen kan; maar zoodra ik waakbewust den droominhoud vatten wil, blijkt die me ontglipt te zijn. Ik weet dan, waakbewust, dàt ik

gedroomd heb, niet wàt ik gedroomd heb. Ik weet dus dat ik gedroomd heb, zonder dat de droom van het droombewustzijn naar het waakbewustzijn is overgebracht.

Dit onvermogen om me waakbewust een droom te herinneren, die een seconde geleden nog in mijn droombewustzijn beleefd werd, is wel bizonder merkwaardig. In normalen waaktoestand komt het nooit voor, dat men een of anderen toestand beleeft en er zich een minuut of een seconde later niets meer van herinneren kan, hoe men ook zijn denken inspant. En wanneer het, in pathologische gevallen van z.g. retrograde amnesie bij wakende personen wel schijnt voor te komen, na een beroerte, een psychischen schok, of wanneer ook, dan beschouwt men dit juist als een aanwijzing dat het orgaan van het waakbewustzijn, met name de bepaalde deelen der hersenschors, buiten werking zijn gesteld. Dit alles schijnt mij dus wel een sterk argument voor de stelling, dat het droombewustzijn en het waakbewustzijn vreemd zijn aan elkaar, zoodat hetgeen in het droombewustzijn leeft, buiten het waakbewustzijn valt en dus ondanks alle herseninspanning niet in het waakgeheugen is terug te roepen.

Maar terwijl alle wilsinspanning om zulk een ontschoten droom te herinneren, mislukt, kan 't soms gebeuren dat ineens, als een flits, een herinnering aan één episode uit den droom me te binnen schiet, en als ik die met mijn waakbewustzijn vasthoud en beter tracht voor den geest te halen, komen er meerdere associaties op en wordt een grooter of kleiner deel van den droom me weer bewust.

Dit is een zeer algemeen voorkomende ervaring, die

toont dat de droom er wel was, vóórdat de overbrenging plaats had van het droombewustzijn naar het hersenbewustzijn. Hieruit blijkt dat deze stelling, dat het wezen der droom in de overbrenging ligt, niet de goede definitie kan zijn. Maar de overbrenging volgt wel op iederen droom dien wij ons wakend herinneren en is de voorwaarde voor de herinnering. Waar die herinnering afwezig is, faalde blijkbaar de overbrenging, zoodat, wat ik ten onrechte als definitie gaf, als *stelling* wel juist is.

In den droom bestaat ook associatie van voorstellingen, in beginsel evenzeer als in het waakbewustzijn, al is die associatie wat anders ingesteld. Elke waakvoorstelling heeft, zooals ieder weet, haar verbindingen met tal van andere, en wanneer wij, wel wakende maar niet denkende, onze gedachten laten zweven, komen we met een wonderlijke snelheid langs een heel weefsel van associatiebanen van de eene voorstelling op de andere en ten slotte tot de meest onverwachte uitkomsten, die oogenschijnlijk niets met het aanvangspunt te maken konden hebben.

Iets dergelijks geschiedt in den droom ook. De associaties zijn daar nog veel zonderlinger en grilliger, en vaak in 't geheel niet na te speuren.

Nu schijnt het wel dat er een brug bestaat tusschen beide verschillende voorstellingswerelden. Is het waakbewustzijn over die brug de kloof gepasseerd die beide werelden scheidt, en heeft het één droomvoorstelling te pakken, dan kan het zich heele stukken van den droom — hoewel lang niet alles — te binnen brengen. Maar wordt geen beeld uit den droom aan het waakbewustzijn overge-

bracht, dan blijft ook de geheele inhoud van den droom voor ons waakbewustzijn en ons denken verborgen.

Wat in mijn vorige studie verder gezegd is in aansluiting aan die z.g. droomdefinitie blijft van kracht, omdat de *stelling* juist was.

Men kan echter wèl zeggen — wat bij de vorige beschouwing niet mogelijk was — dat iemand droomen kan zonder te weten dat hij droomt. Dit wijst dan alleen op de omstandigheid, dat de zooeven genoemde brug niet geslagen is. Trouwens, dat dit mogelijk is, zou een derde kunnen opmaken aan het spreken dat sommige menschen in den droom doen, al zou de persoon die blijkbaar gedroomd had, zich daar niets van herinneren en het te goeder trouw ontkennen.

Er gaat geen nacht voorbij dat ik niet droom — dat weet ik uit een drie maanden lang volgehouden strenge controle; maar in sommige tijden gebeurt het toch wel een paar maal per week dat ik, wakker wordend, mij niets van den droominhoud kan herinneren, en dat ik dus, als ik er niet speciaal op gelet had, te goeder trouw gemeend zou hebben niet te hebben gedroomd.

Het „ik", dat zich in den droom van allerlei gevoelens, gedachten, wilsaandoeningen en waarnemingen bewust wordt, is evenzeer zelfbewust als mijn waakbewustzijn dit is, gelijk te voren reeds werd opgemerkt. Het is zich bewust een persoonlijkheid, een mensch te zijn. Het is zich bewust Felix Ortt te heeten, wat mij meermalen in den droom gebleken is doordat mijn „droom-ik" zich aan een

ander voorstelde, of antwoordde wanneer zijn naam gevraagd werd. Merkwaardig is, dat het zich soms bij zijn voornaam hoort toespreken, soms ook weer als „Mijnheer Ortt", juist zooals de menschen, die dit in de droomvoorstelling doen, ook in werkelijkheid doen zouden.

Het bezit niet alleen een momenteel zelfbewustzijn in den droom dien het op zeker oogenblik droomt, maar het heeft een zeker herinneringsvermogen. Het is zich bewust vroeger ervaringen te hebben opgedaan, toestanden en gevoelens te hebben doorgemaakt, op plaatsen te zijn waar het vroeger al meer geweest is; menschen te ontmoeten die het vroeger reeds gekend heeft. Soms is het zich zelfs bewust gedroomd te hebben en wakker te worden — juist zooals het waakbewustzijn zich bewust is gedroomd te hebben en, wakker zijnde, die droomervaringen overdenkt.

Precies op denzelfden grond, waarop ik weet in waaktoestand een persoonlijkheid te zijn, weet mijn „droom-ik" dit van zichzelf in den droomtoestand.

Maar beide „ikheden", het „waak-ik" en het „droom-ik", blijken niet identiek te zijn, niet één en hetzelfde ik. Want ze hebben geen identiek zelfbewustzijn, en de bewustzijnsinhoud is zeer verschillend; tusschen het eene en het andere „ik" bestaat, gelijk gezegd is, in dit opzicht geen continuïteit, maar een bepaalde kloof. En ook de aard, de eigenschappen en vermogens van het eene „ik" zijn anders dan die van het andere.

We hebben hier dus een eigenaardig, niet-pathologisch, integendeel zeer normaal geval van *dubbele persoonlijkheid.*

Alvorens de eigenaardigheden van deze dubbele persoonlijkheid nauwkeuriger te omschrijven, wil ik terloops vermelden dat de verdubbeling welke zich in den droom openbaart, groote overeenkomst heeft met die van het geval Félida X, met die eigenaardigheid, dat de secundaire toestand van Félida herinnering had van den normalen, en niet omgekeerd, en dus hierin de secundaire toestand gelijkt op onzen waaktoestand; terwijl de normale toestand van Félida, evenals onze droomtoestand, de herinnering van haar secundairen toestand (conform onzen waaktoestand) niet bezat.

* * *

Een zeer opvallend onderscheid in aard en vermogens van beide persoonlijkheden is, dat het „waak-ik" in staat is, willekeurig zijn gedachten te richten op het „droom-ik" en in staat is dit objectief-kritisch te bekijken, als ware het een andere persoonlijkheid. Het kan zich objectief stellen tegenover het „droom-ik", zooals het zich ook objectief tegenover zichzelf kan stellen — „zich op zichzelf kan bezinnen", zooals men tegenwoordig zegt.

Dit vermogen mist het „droom-ik". Het kan wel denken, zeer zuiver zelfs, soms met een mathematische, natuurwetenschappelijke of philosophische scherpte welke het „waak-ik" niet verbeteren zou; maar — althans naar mijn ervaring — is het niet in staat zichzelf of het „waak-ik" objectief-kritisch te beschouwen. Het weet van het bestaan van een „waak-ik" naast zichzelf niets af. Het is

zuiver subjectief, het is alleen zichzelf, maar stelt zich niet tegenover zichzelf.

Er zou dus goede grond zijn om de vervelende terminologie van „waak-ik" en „droom-ik" te vervangen door die van Thomson Jay Hudson, die in „den geest van den mensch" onderscheidt het „objectieve-ik" en het „subjectieve-ik" — of „objective mind" en „subjective mind". Maar daarbij komen we toch in verwarring.

Vooreerst, omdat Hudson vooropstelt dat beide twee zijden zijn van éénzelfde „ikheid", hetwelk voor het „waak-ik" en het „droom-ik" bewezen zou moeten worden alvorens het geoorloofd ware dit als vaststaand te beschouwen.

En ten tweede, omdat de eigenschappen van het „droom-ik", — althans van mijn droom-ik — geenszins dezelfde zijn als die welke Hudson aan zijn „subjective mind" toekent [1]).

Zoodat de benaming „subjective-mind" van Hudson blijkbaar niet op een zelfde psychische wezenheid betrekking heeft als die welke ik door „droompsyche" heb aan-

---

[1]) In mijn vroegere studie: „De Droom", 1927, blz. 14, stelde ik de „droompsyche" (zijnde onze totaalpsyche minus de hersenpsyche of het objectieve-ik) gelijk aan Hudson's „subjective-mind". Het is me nader gebleken dat dit niet juist is, omdat de eigenschappen die Hudson aan het „subjective-mind" toekent, niet identiek zijn met die der droompsyche. Bijvoorbeeld: Hudson zegt, dat het „subjective mind" een volmaakt geheugen heeft, en dit heeft de droompsyche allesbehalve; ik lijd vaak in mijn droom bewust (nl. droombewust) door een heel slecht geheugen, en vind het dan verdrietig dat ik allerlei vergeten ben uit mijn eigen leven. En met mijn waakbewustzijn doordacht, blijkt ook mijn droombewustzijn zich wel toestanden uit vroegere droomen te herinneren, maar heel vaag.

geduid, en dus beide uitdrukkingen geen verwisselbare synoniemen zijn.

Maar wat betreft het „waak-ik" en het „objective-mind" van Hudson, is de overeenstemming wel volkomen. En daar de benaming „waak-ik" niet volkomen zuiver-karakteristiek is, omdat er ook waakdroomen zijn, dat zijn toestanden waarbij de wakende persoonlijkheid plotseling de psychische eigenschappen van het „droom-ik" heeft, zou er wat voor zijn om het „waak-ik", dat ik in het begin van deze verhandeling beschreef, door de uitdrukking „objectieve-ik" aan te duiden. Echter is voor degenen, die van deze verhandeling kennis nemen, het woord „waakbewustzijn" duidelijker, en daar duidelijkheid voor mij de eerste eisch is, zal ik beide uitdrukkingen: waakbewustzijn (of „waak-ik") en „objectieve-ik" als synoniemen bezigen, elk daar waar ze m. i. het duidelijkst is.

Wanneer we over het „ik" spreken, niet in zelfbeschouwing, maar beschouwd als van buitenaf, dan is de term „psyche" verkieslijker. Over mijn „waak-ik" spreek ik dus objectief-wetenschappelijk liever als mijn „waak-psyche" of „objectieve psyche", of, als synoniem, ook van mijn „hersenpsyche", omdat, zooals vroeger reeds is aangetoond, de objectieve psyche onafscheidelijk verbonden schijnt aan de functie der hersenen, of, meer gepreciseerd, aan die van bepaalde deelen der hersenschors.

Zoo ook kan ik, in zelfbeschouwing, beter spreken van „droom-ik" en in objectieve beschouwing van „droom-psyche".

Mijn „droom-ik" neemt dus tijdens den droom zichzelf waar, ontvangt rechtstreeks-zelfbewust, indrukken van zichzelf. Bij het wakker worden heeft plotseling een bewustzijnsverschuiving plaats. Het ik-bewustzijn is niet langer dat van de droompsyche, maar dat van de waakpsyche. Deze heeft dan, soms, een min of meer volledige herinnering aan datgene waarvan de droompsyche zich bewust was geworden. Over deze herinneringsvoorstellingen en -beelden kan nu de waakpsyche, die het vermogen van verstandelijk denken bezit, doordenken.

Nu komen de twee volgende vragen aan de orde:

1°. de karakteriseering van de droompsyche in vergelijking met de waakpsyche. Welke zijn de punten van overeenkomst, en waarin verschillen zij?

En hieraan sluitend: 2°. hoe moeten wij ons het verband tusschen beide psychen denken?

* * *

Vooreerst kunnen we nagaan de punten van overeenkomst en verschil in het zelfbewustzijn van droompsyche en waak- of objectieve psyche.

Het zelfbewustzijn der droompsyche is, volgens mijn ervaring, veel beperkter, anders gezegd: verengd.

Mijn droom-ik weet wel wie het zelf is, het kent zijn naam en noemt die desgevraagd. Maar het weet niet de verdere levensomstandigheden van zichzelf, die het objectieve-ik onmiddellijk weet. Het weet wèl dat het een mensch is, een man; het twijfelt niet aan zijn algemeen-

maatschappelijke positie als intellectueel levende in een zekere klasse der cultuurwereld, zonder dit feit nu steeds bewust voor den geest te hebben. Maar het weet niet, althans in den regel niet en hoogstens bij uitzondering wèl, al die tallooze omstandigheden die in wakenden toestand onmiddellijk in het bewustzijn liggen: b.v. mijn familieomstandigheden, dat ik huisvader ben, hoeveel kinderen ik heb, mijn betrekking, leeftijd, mijn levensgeschiedenis in groote trekken, enz. Mijn droom-ik heeft zelfs een vagen indruk, een andere levensgeschiedenis te hebben, een indruk die zichzelf gelijk blijft en meermalen herhaalt. Dit is regel: de gewone toestand. Zeer bij uitzondering komt in een droom een gebrekkig identiteitsbesef voor: ik voel mij dan een ander; ik treed dan in een rol op als een tooneelspeler; mijn droom-ik weet dat het dit doet, maar beleeft toch de aandoeningen en ervaringen welke die „derde" ondergaat, zóó onmiddellijk als zelfervaren, dat er een volkomen bewustzijns-vereenzelviging plaats heeft tusschen „speler" en „rol".

Mijn droompsyche zweeft ten aanzien van de omstandigheden van haar eigen „ik" als 't ware in een nevel. Haar zelfbewustzijn is een oogenblikkelijk gegeven, en haar aandacht is niet op al die verwante omstandigheden bepaald. Zij weet ze niet, denkt er niet over na, is er zonderling onverschillig over.

Wel is mijn droompsyche, wat karakter en temperament betreft, zichzelf gelijk, als regel minstens even constant als de waakpsyche, ja streng genomen eerder nog constanter. In bijna al mijn droomen, nacht aan nacht,

maand aan maand, ja jaar aan jaar, ben ik dezelfde in mijn voelen, denken, willen, wenschen — in karakter, levensbeschouwing, temperament en vermogens. Dezelfde droomervaringen zijn het die mij geluksaandoeningen geven; andere geven weer steeds een gevoel van teleurstelling of leed, wekken instemming of afkeuring, of bepaalde gevoelens als beklemming, bezorgdheid, vrees enz. De schommelingen in aard en intensiteit van gevoelsreacties op levenservaringen, die ieder bij zichzelf in waakbewustzijn waarneemt, zijn in mijn droompsyche zwakker dan in mijn waakpsyche; ik kan het ook zóó uitdrukken dat het gevoelsleven van mijn droompsyche gemiddeld stabieler is. Dit is alweer de regel, waarop enkele zeldzame uitzonderingen voorkomen. Voornamelijk ten opzichte van in dit leven verworven ideeën. In werkelijkheid b.v. ben ik anti-militarist; in den droom wel soms, maar niet altijd, en niet beslist.

Ik durf deze verhouding van droom- en waakpsyche echter niet te generaliseeren; ik geef ze slechts als persoonlijke eigenaardigheid, die wel als zoodanig een psychisch feit is, maar vermoedelijk bij andere menschen anders zal zijn. Het belang van deze beschouwingen ligt dus niet in de *meerdere* stabiliteit van het karakter der droompsyche, maar wel dat de stabiliteit *anders* blijkt te zijn dan die der waakpsyche, en er dus geen identiteit in dit opzicht tusschen beide is.

Even het te voren gezegde samenvattend, blijkt dus mijn droompsyche, vergeleken met mijn objectieve psyche een meer verengd zelfbewustzijn te hebben en een meer

constanten aard. Daarbij ook weer als regel, een meer vredig-flegmatiek temperament, zoodat ik de dingen rustiger, vrediger, minder sterk en hevig voel dan in waakbewustzijn, en gelijkmatiger en vriendelijker gestemd ben. Hierop komen ook uitzonderingen voor. In enkele zeldzame droomen kan ik geweldig driftig zijn, zooals in het waakleven vroeger bij hooge uitzondering, en tegenwoordig niet meer voorkomt. Maar er dient bij gezegd, dat ik in het waakleven ook niet zoo getreiterd of gemeen behandeld word als in die enkele driftdroomen wel geschiedde. Zou dit in waaktoestand gebeuren — niet onmogelijk dat ik even driftig werd. Maar in mijn droom heb ik er altijd spijt van en maak excuses erover (zooals ik wakend ook geneigd zou zijn te doen).

Ik heb slechts één droom opgeteekend waarbij ik onbegrijpelijk wreed en wraakzuchtig was.

> No. 147. Ik droomde dat een mannetje van middelbaren leeftijd mij onverwachts aanviel. Hij was sterk en ik kon zijn armen niet tegenhouden. Het kwam tot een worsteling, waarbij hij onder lag. Daar ik bang was voor zijn meerdere kracht, vond ik er voldoening in om zijn hoofd telkens tegen een steen te botsen. Ten slotte heb ik hem met genoegen en zonder eenige gewetenswroeging vermoord en zijn hoofd stukgescheurd.

Ik schrijf die merkwaardige uitzondering toe òf aan de omstandigheid dat dit een symbolische droom is en mijn droompsyche wel besefte dat het hier geen wreedheid was tegenover een medemensch; òf (wat ook theoretisch

mogelijk is) dat hier een oogenblik de primitieve volkspsyche overheerschend was, dus een psychisch atavisme.

Een andere uitzondering op het gelijkmatiger, minder hevige gevoelsleven der droompsyche, die echter vaker voorkomt, is de vatbaarheid voor ontroering. Ik kan in den droom in situaties komen die me zoo hevig ontroeren dat ik wegsmelt in tranen; ook momenten van geluksgevoel, overweldigender dan het waakleven medebrengt.

Een opmerkelijk verschil tusschen beide psychen ligt in het leeftijdsbewustzijn. Mijn objectieve psyche vergeet geen oogenblik hoe oud ik ben, zelfs niet onder opwekkende, verjongende omstandigheden, b.v. bij omgang met jongeren of bij deelname aan een of andere sport. Nooit zal ik, al neem ik het in een marsch uren achtereen met jongeren op, me verbeelden dat ik werkelijk jong ben.

Mijn droompsyche daarentegen heeft momenteel wel ongeveer een leeftijdsgevoel, maar niet scherp. Het is maar eens voorgekomen dat ik in mijn droom mijn leeftijd in jaren heb aangegeven of wist aan te geven, maar toen week die aangave nog 20 jaar van de werkelijkheid af.

No. 82. — 20 Jan. 1927. Gedroomd dat er op een zomerfeest een cricketwedstrijd zou zijn; ik had beloofd daaraan mee te doen en captain van de eene partij te zijn. Toen de andere captain naar me toe kwam, was ik een beetje verlegen over mijn toezegging, omdat ik er zoo lang niet aan gedaan had en er zoo weinig meer van kende. Ik verontschuldigde me daarom tegenover hem, dat ik sinds mijn 17e jaar (dat is inderdaad waar!)

dus in geen 23 jaar een bat in mijn handen had gehad. Het kostte mij zeer veel moeite dat getal 23 uit te rekenen; ik nam als basis dat ik 50 jaar was en berekende 50—17 = 23. Daar ik werkelijk 60 jaar was, waren rekening zoowel als leeftijdschatting tien jaar fout.

In het algemeen besef ik wel ongeveer tot welke leeftijdsgroep ik behoor, maar het opmerkelijke is dat dit telkens anders is. Zeker is het iederen nacht weer anders, misschien ook wel gedurende verschillende droomen in één nacht. Soms heb ik in den droom het besef van mijn werkelijken leeftijd van bejaarden man, soms voel ik mij als man van middelbaren leeftijd, heel vaak als jonge man, soms als jongen. Nooit echter[1]), gelijk reeds gezegd, als meisje of als vrouw[2]). Ik voel mij in den droom ook nooit ouder dan ik in mijn waakleven ben.

In het algemeen zou ik dus kunnen zeggen, dat voor mijn droompsyche geen bepaalde leeftijd bestaat: dat dus voor het zelfbewustzijn der droompsyche de objectieve tijdnorm niet geldt; dat zij echter alleen gebonden schijnt aan leeftijden die de waakpsyche ervaren heeft.

Na aldus vergeleken te hebben hoe waak- en droom-ik zichzelf kennen en beschouwen, kan nog gewezen worden op enkele kenmerkende verschillen in karaktereigenschap-

[1]) Sinds het schrijven van dit artikel is dit toch ééns voorgekomen, echter zonder vrouwelijke gevoelsreacties. (Noot bij de correctie).

[2]) Ook blijft mijn normale heterosexualiteit in den droom zeer beslist bestaan, al heb ik niet dien fellen sexueelen afkeer van mannen als in waakbewustzijn. In mijn droom is het mij mogelijk met een man (b. v. een broer) in een bed te liggen, in waaktoestand zou dit me onmogelijk zijn.

pen, hoewel er in hoofdtrekken groote overeenkomst bestaat. Beide behooren tot hetzelfde karakter- en temperamenttype (met „karakter" bedoeld: *wat* iemand in verschillende omstandigheden doen zal; als temperament: *hoe* hij reageeren zal).

Er is verschil in inzicht. Vooral nieuwe inzichten, ethische en sociale opvattingen, die ik in mijn leven verworven heb en die voor mijn waakbewustzijn tot vaste beginselen zijn geworden, zijn dit voor de droompsyche niet, of nòg niet. Terwijl ik in mijn waakbewustzijn geen monarchist en beslist antimilitarist ben, is mijn droom-ik zeer koningsgezind en niet antimilitarist. Zooals reeds gezegd, is op dit laatste punt de droompsyche zichzelf niet altijd gelijk.

Het is mij gebleken, dat in en door het waakbewustzijn verworven inzichten zich langzamerhand kunnen omzetten in gevoelens, en die gevoelens schijnen langzamerhand door te dringen tot de droompsyche. Juist uit de gevoelsreacties te dezen opzichte in den droom kan men aan zijn eigen karakter observeeren hoe diep zulke nieuwere inzichten en gevoelens hebben wortel geschoten.

Omgekeerd ervaar ik droombewust in sommige opzichten primitieve gevoelens die kenmerkend zijn voor de volkspsyche, die in mijn waakbewustzijn niet of niet meer bestaan, maar in de droompsyche blijkbaar nog levenskracht bezitten: b.v. eerbied voor wereldlijke en geestelijke overheden. Ook behoort hier misschien toe het eene genoemde geval van wreedheid.

* * *

Terwijl droom- en waakbewustzijn niet continu zijn, doch het zelfbewustzijn van het waak-ik en dat van het droom-ik plotseling in elkaar overspringen, wat wel een fundamenteel-kenmerkend punt schijnt om hun onderlinge verhouding vast te stellen, blijkt zulk een scherp, fundamenteel verschil niet te bestaan in de gevoels- en wilseigenschappen van het eene en het andere bewustzijn. De verschillen daartusschen, hoewel kenmerkend en constant, zijn gering. Evenzeer die tusschen beider karakter en temperament.

Maar de fundamenteele verschillen tusschen beide psychen liggen in andere eigenschappen, nl. de intellectueele.

Eenerzijds bezit de waakpsyche het inductieve, controleerende denkvermogen van het verstand, wat de droompsyche mist of slechts in veel geringer mate bezit. Wel kan de droompsyche uit voor haar gegeven feiten logische conclusies trekken, of haar opvattingen in een volkomen zuiver en logisch betoog ontwikkelen, maar het eigenaardige kritisch opbouwende vermogen van het verstand der waakpsyche, dat feiten beoordeelt, rangschikt, wikt en weegt, en op grond daarvan tot een oordeel omtrent de meerdere of mindere juistheid van aanvankelijke opvattingen komt, bezit de droompsyche niet. Zij vertoont een principiëel tekort aan kritischen zin.

Daartegenover bezit de droompsyche een scheppend [1])

[1]) Om misverstand te voorkomen merk ik op, dat „scheppen" hier niet bedoeld is in Oud-Testamentischen zin als te voorschijn brengen uit niets, maar in artistieken zin, zooals een kunstenaar zijn kunstwerk schept als synthetischen arbeid.

beeldend vermogen, dat bij de waakpsyche onvergelijkbaar veel zwakker is.

In den droom zien wij met de meest-mogelijke scherpte de uitvoerigste, nauwkeurigste en schitterendste beelden van landschappen, voorwerpen, stadsgezichten, personen, in klaarheid niet alleen volkomen te vergelijken met wat de objectieve werkelijkheid te aanschouwen geeft, maar die in duidelijkheid de werkelijkheid zelfs overtreffen.

Geen zintuigelijke indruk van gezicht of gehoor verwekt in het waakbewustzijn een klaarder beeld, dan die welke het droombewustzijn zich onophoudelijk schept zonder de tusschenkomst der zintuigen. Dit scheppend vermogen is voor de droompsyche absoluut spontaan. Maar een enkele maal, wanneer de droompsyche iets bewust wil scheppen, lukt het al niet beter dan aan de waakpsyche. Dit is mij treffend gebleken in den volgenden droom:

> No. 67. Gedroomd: Ik had op school een geweldig conflict met de kinderen der hoogste klasse (Dit conflict is in dit verband niet essentiëel). Ik teekende een dijk op bord, met toegangsweg, om hen wat van de rivier te vertellen. Maar de teekening was even gebrekkig als ik in werkelijkheid zou gedaan hebben (ik kan slecht op bord uit 't hoofd teekenen).

Het waarnemingsvermogen, dus de gezichtszin van de droompsyche, is vaak scherper dan dat der waakpsyche. Zoo droomde ik eens:

No. 140. — dat ik in Haarlem langs het Spaarne liep en aan den overkant het huis zag waar ik als kind gewoond had. Ik keek door de vensters in onze vroegere slaapkamer, zag hoe die bewoond was en dat naast den schoorsteen een boekenrek met boeken stond. (In werkelijkheid zou dat alleen met een zeer sterken kijker te zien zijn geweest.)

Ook ten opzichte der andere zinnen: reuk, smaak, tastzin, geeft de droom sensaties, die in „echtheid" niet onderdoen voor die welke het waakbewustzijn langs den weg der zintuigen ontvangt, hoewel deze veel zeldzamer in den droom worden ervaren dan de gezichts- en gehoorsensaties. Een zeer enkele maal heeft mijn droompsyche gewaarwordingen van pijn, koude, natheid gehad, waarvoor geen lichamelijke reden te vinden was. Soms was er ook wel zulk een oorzaak, b.v. van tastgewaarwording, maar bij 't wakker worden bleek, dat mijn hand mijn been te pakken had.

Dat zulke smaak, koude- en pijngewaarwordingen betrekkelijk heel zeldzaam optreden, is trouwens niet te verwonderen, daar in wakenden toestand ook veel meer gezichts- en gehoorindrukken verwerkt worden dan reuk-, smaak-, tast- en andere van de buitenwereld ontvangen indrukken.

Maar, terwijl de droompsyche deze beelden schept, althans geen uitwendige oorzaak er voor aantoonbaar is, verhoudt zich het waakbewustzijn te dezen opzichte passief. Het ontvangt de indrukken uit een gebied dat het waakbewustzijn buiten zichzelf plaatst, van wat het

beschouwt als een buiten zich bestaande realiteit; het eenige wat het er aan toe doet, is, dat het ze geordend opvangt, tot een eenheid verwerkt en als zoodanig beschouwt of interpreteert.

Maar zoodra het waakbewustzijn scheppend-actief te werk wil gaan, zich een vroeger gezien of wel een nieuwontworpen tooneel, landschaps- of stadsbeeld, of het gelaat van een persoon voor den geest wil brengen, is het resultaat in het algemeen uiterst gebrekkig en geeft de poging maar een flauwe schimmige weerschijn, die in het gunstigste geval toch onmiddellijk te onderscheiden is van het vroeger werkelijk aanschouwde, dat men in zijn herinnering als gezichtsbeeld wenscht terug te roepen. Het is mij zelfs niet mogelijk, de menschen met wie ik dagelijks omga, met gesloten oogen levendig voor te stellen. En ten opzichte van het gehoorde desgelijks. Het is heel moeilijk zich een bekende stem of muziekstuk zóó voor te stellen of men die werkelijk hoort, en het verschil tusschen origineel en reproductie is niet twijfelachtig.

Dit onvermogen is de normale toestand van het waakbewustzijn. Er zijn uitzonderingen: menschen die wèl dit levendig scheppend vermogen hebben — dat zijn dan ook de kunstenaars. Maar 't is nog twijfelachtig of zelfs de grootste kunstenaars een scheppend, beeldend vermogen hebben, dat de objectief-reëele aanschouwing gelijk komt of overtreft, *op het oogenblik dat hun waakbewustzijn zulks wil.* Ik meen dat ook de allergrootsten afhangen van „inspiratie", dus van iets dat onafhankelijk is van den wil van hun objectieve psyche — waaruit dan blijken

zou, waar trouwens alles voor pleit, dat zij, ofschoon in wakenden toestand, niet de werking van hun waakpsyche ervaren, maar wel die van hun droompsyche. Ik meen dat de kunstenaar zich daarin onderscheidt, dat zijn droompsyche haar scheppend vermogen ter beschikking van de waakpsyche stelt; en dat deze laatste het vermogen en de techniek bezit, om deze scheppingen vast te leggen in zichtbaren of hoorbaren vorm.

Hoewel de droombeelden even scherp en duidelijk kunnen zijn als de in wakenden toestand ontvangen zintuigelijke indrukken, ligt ook hier weer een verschil in de continuïteit en de wetmatigheid, en ligt tevens hierin de mogelijkheid voor waak- en voor droombewustzijn om te onderscheiden, in welk der beide de beelden gevormd zijn.

De waak-realiteit blijft zich gelijk, of, àls ze verandert, geschiedt die verandering wetmatig, volgens een ons verstand bevredigende causaliteit. De droombeelden daarentegen staan bloot aan plotselinge veranderingen zonder naspeurbare wettelijkheid en causaliteit, waarom trouwens in 't algemeen de droompsyche, vanwege haar gemis aan kritisch en inductief denkvermogen, zich niet bekommert, tenzij haar dit (zooals ik zelf door oefening min of meer verkregen heb) is aangeleerd; en dan nog doet zij 't maar bij uitzondering.

Een eigenaardigheid van de scheppingen der droompsyche is, dat ze vaak passen in een breede symboliek.

Door de psycho-analytische literatuur is algemeen bekend geworden dat de droomen vaak symbolische voorstellingen zijn van een dieper-verborgen bedoeling; dat

zij wenschen weergeven in symbolischen vorm, of gedachten en verhoudingen in beeldspraak inkleeden of verhullen. Vaak doen ze dat; nochtans hebben lang niet alle droomen symbolische beteekenis. Wie dit beweren mocht, dient dit te bewijzen; hoogstens kan het voor een aantal bewezen worden, maar niets rechtvaardigt de generalisatie dat het dan ook voor alle droomen zou moeten gelden.

Bij mijzelf is in enkele gevallen de symboliek van een droom mij duidelijk geworden; in verreweg de meeste gevallen zijn de droomvoorstellingen fragmentarisch en verward, zonder meer samenhang dan het grillige net van associaties verschaft.

Het algemeene type der droomen is m. i. het beste te vergelijken met het effect van den kaleidoskoop: het vroeger zoo geliefde speelgoed, waarbij men door draaien van een kijker een eindelooze variatie van de prachtigst gekleurde sterfiguren kon produceeren. Zoo worden in den droom een tallooze hoeveelheid ontvangen indrukken en ervaringen, blijkbaar door de droompsyche opgenomen en bewaard, in de grilligste verhoudingen en opvolging dooreengemengd en tot een totaalbeeld of beeldenreeks vereenigd, Zoo snellen al die elkaar opvolgende en verdringende droombeelden en voorstellingen voor het droombewustzijn voorbij. Zij hebben natuurlijk alle wel een reden van ontstaan, evenals er een reden moet zijn waarom ze elkaar zóó en niet anders opvolgen. Er is vooralsnog [1]) geen reden om bij dit proces de causaliteitswet in

[1]) Zie hetgeen verder gezegd wordt over het Dunne-effect.

twijfel te trekken, evenmin als de figuren welke de kaleidoskoop te zien geeft, in hun ontstaan en opvolging, buiten de causaliteitswet vallen. Maar niemand zal daar een diepere bedoeling achter zoeken, en evenmin zal men dat behoeven te doen bij het gros der droomen. Op het eene proces zal evenzeer als op het andere het woord „toeval" kunnen worden toegepast — niet in den zin van „vallen buiten de causaliteit", maar in den zin van *kruisingen van onderling onafhankelijke causaliteitslijnen*. Mijn eigen droomervaring laat geen twijfel dat het zoo met de meeste droomen gesteld is; wie aan elken droom een diepen symbolischen zin wil toekennen, zal daarvoor overtuigende bewijzen moeten bijbrengen alvorens ik dat zal kunnen aanvaarden.

Het allerzonderlingste van de droombeelden die vereenigd zijn tot een symbolisch geheel, is wel dit, dat de droompsyche, die de beelden verschaft en het geheel ervan opbouwt, niet weet dat zij dat doet, en er zelfs geen flauw besef van heeft. Integendeel, zij is volslagen de dupe van de schijnbare realiteit harer eigen scheppingen, twijfelt (althans in den regel) geen oogenblik aan die realiteit, en als zij dat bij hooge uitzondering doet, dan heeft ze allerminst eenig besef dat er een symbool in ligt, en is ten eenenmale buiten staat de symbolische beteekenis uit te vorschen.

En het waakbewustzijn, dat die symbolen niet gemaakt heeft, maar ze ontvangt, uit het droombewustzijn overgebracht, is de eenige die ze als zoodanig erkent en, zij het ook met groote moeite en kans op foutieve verklaring, ze te duiden weet.

Tot een bevredigende verklaring van dit raadsel ben ik niet in staat. Ik kan alleen het vermoeden uitspreken, dat de hoogere vermogens der droompsyche wel bestaan (en dat die hoogere vermogens die zijn welke T. J. Hudson aan het „subjectieve-ik" toekent), maar dat zij in het banale droomleven niet op den voorgrond treden. Een analogie hebben we in het waakleven van groote denkers, wier waakpsyche ook wel op enkele momenten tot gigantische denkprestaties in staat is, maar die deze gave ook niet op elk oogenblik van hun alledaagsche waakleven toonen of zelfs ter beschikking hebben.

Een punt van belang dient nog vermeld, omdat het allicht voorbij wordt gezien en daardoor tot misvatting kan leiden. Dat is, dat men de droompsyche van een ander niet onmiddellijk kan leeren kennen uit de droomverhalen van dien ander.

Zij die droomen analyseeren, laten hun patiënten vertellen wat deze gedroomd hebben. Zij moeten zich dan echter niet verbeelden precies te vernemen wat de patiënten inderdaad gedroomd hebben. Zelfs al zijn deze met de oprechtste bedoeling bezield om waar te zijn.

Want hun waakpsyche vertelt over, of geeft weer, wat haar door de droompsyche is overgebracht. De analyticus krijgt dus een tweedehandsch verhaal te hooren, dat ingekort, vervormd en onzuiver in woorden is gebracht door de waakpsyche. De verminking is nog grooter dan die welke iemand aanbrengt wanneer hij een relaas geeft van een bijgewoonde gebeurtenis.

Probeer eens een verslag te geven van een ongeluk dat ge op straat hebt zien gebeuren — hoe wezenlijk anders is het nauwkeurigste verhaal dan de indrukken die we ontvingen tijdens de gebeurtenis zelve, om niet te spreken van hetgeen inderdaad objectief is voorgevallen.

En bij een droomrelaas is de onzuiverheid nog grooter, omdat hier niet de aanschouwer en verteller dezelfde is, maar bovendien nog de overbrenging van droom- naar waakpsyche in het spel is, en de waakpsyche eerder de samenhang en de details van het overgebrachte relaas zal vergeten dan wanneer zij het zelve ervaren had.

Dus moet men vooral oppassen zich niet te verbeelden dat men uit een verhaal van een droom kan opmaken wat de droomer werkelijk gedroomd heeft. Het relaas is sterk door de waakpsyche van den droomer bewerkt.

Nu hangt de wijze van bewerken wel weer af van hetgeen er onbewust in de psyche van den verteller omgaat; er zijn wel redenen waarom de waakpsyche het droomrelaas zóó, en niet anders, onder woorden brengt, en de analytici hebben wel het recht daar beschouwingen over te houden en conclusies uit te trekken, als ze maar niet in den waan zijn dat ze werken met zuiver materiaal van de droompsyche, en als ze hun conclusies maar niet voor de droompsyche geldig verklaren.

De eenige die onmiddellijk, dus zuiver, weten kan wat de droompsyche ervaren heeft, is de droompsyche zelf; en de waakpsyche, die het relaas uit de eerste hand ontvangt, mag nog wel buitengewoon voorzichtig zijn, zoo zij de droompsyche wil leeren kennen, om er niet onge-

merkt zelf aan te vervormen, wat onwillekeurig zoo licht gebeurt.

Ik kan deze beschouwingen door een voorbeeld uit mijn droomen illustreeren:

> No. 102. Gedroomd dat ik in een pension was, een groot huis, dat uitkeek op een achtergrachtje.

Zoo zou ik het opgeschreven hebben, maar toen ik het opschreef, bedacht ik dat ik eigenlijk niet droomde van een „achtergrachtje", maar dat ik het beeld voor me zag van een schilderachtig stadsgrachtje, typisch oud-Amsterdamsch, zou men kunnen zeggen. Mijn waakbewustzijn bracht al schrijvende dit droombeeld tot uitdrukking door gebruik te maken van het woord „achtergrachtje", dat eventueel, als ik mij aan droom-analyse had onderworpen, allicht een mooi aanknoopingspunt zou kunnen geworden zijn voor psycho-analytische beschouwingen.

Ik wil niet ontkennen, dat men misschien terecht uit het gebruik van het woord „achtergrachtje" allerlei sexueele vondsten omtrent mijn innerlijke gesteldheid kan opdiepen, maar ik ontken alleen dat men de droompsyche daarvoor verantwoordelijk zou mogen stellen. Het is de waakpsyche die het zoo, onwillekeurig, hetzij toevallig, hetzij krachtens diepliggende redenen, formuleerde.

Een poos daarna liep ik met een vriend over een brugje van de O.Z. Achterburgwal in Amsterdam en vroeg hem, op 't brugje staande, hoe hij dit stadsbeeld met één woord zou karakteriseeren. Hij zeide „stadsgrachtje", of zoo

iets; dus gebruikte een andere typeerende uitdrukking dan ik deed voor vrijwel dezelfde visie.

Wanneer ik dus, volkomen te goeder trouw, mijn droom had opgeschreven of verteld met gebruik van dat woord „achtergrachtje", zou ieder, voor wien mijn nauwkeurigheid en goede trouw vaststaat, dit relaas als een juiste weergave van mijn droom en wat er in mijn droompsyche omgaat, hebben aanvaard — en ten onrechte.

Er blijkt dus wel, hoe gebrekkig alle droomverslagen zijn, en hoe uiterst voorzichtig men zijn moet, daaruit conclusies te trekken ten opzichte van de droompsyche.

Ik meen daarom, dat zuivere kennis van de droompsyche alleen langs den weg der introspectie mogelijk is, en dat psycho-analyse door een derde daar niet toe leiden kan, omdat die met te onzuiver materiaal werkt.

Nu komen we tot de tweede, zoo uiterst belangrijke vraag, over het verband tusschen de droom- en de waakpsyche.

Het is een eigenaardige moeilijkheid om van deze zelfbewustzijns-verschijnselen een verklaring te geven, omdat het zelfbewustzijn zelf een onmiddellijke ervaring is, waar alle verdere verklaring, die naar een dieper grond heenwijst, eindigen moet. Het zelfbewustzijn kent zichzelf, in zijn wezen en eigenschappen, ja weet zichzelf zichzelf te zijn; het ervaart, bij het wakker worden, plotseling, in een ondeelbaar moment, en bij het slapengaan iets minder plotseling, maar toch soms in een onderdeel van een minuut, dat het ik-bewustzijn verschuift, van het eene „ik" naar het andere.

Wat zijn dan die „ikken", en wat is het wezen van dat verschuivingsproces?

Ik zie geen kans me dit beter duidelijk te maken dan door een analoog voorbeeld, dat we beter overzien en doorzien dan het zelf-beleefde gebeuren bij den overgang in en uit den droomtoestand. Het voorbeeld is geen bloote gelijkenis, doch schijnt mij een zuiver analoog geval toe, ofschoon op ander zielsniveau, maar toch psychisch-gelijksoortig, zoodat dezelfde wetten geacht kunnen worden te gelden in het eene en in het andere geval.

Ik denk me een zakenman, hoofd van een handelshuis. Hij leidt het geheele drukke bedrijf, is volkomen op de hoogte van alles wat daarin omgaat, en denkt, op zijn kantoor zittend, met volle aandachtsconcentratie alleen aan de feiten die met die handelsorganisatie verband houden. Hij is zich bewust te zijn „ik": chef van dit handelshuis.

Maar daarbij is hij toegetreden tot een ethisch-religieuze vereeniging, b.v. een Odd-fellow of maçonnieke loge. Daar komt hij in een heel anderen kring van broeders, leeft in een heel andere gedachten- en waarnemingswereld, ziet realiteiten, die bezien met het nuchtere oog van zakenman, dwaas zijn, maar wier symbolische beteekenis hem met nieuwe, tot dusver nooit gekende gevoelens en aandoeningen vervult. In dezen kring is alles wat hem als zakenman interesseert, weggevallen; hij zou zich moeten inspannen om zich al zijn zakelijke aangelegenheden voor den geest te halen, maar die inspanning getroost hij zich niet. Wat meer zegt: hij zou

het niet willen, omdat hij nu praktijken, die hij als zakenman zonder eenig gewetensbezwaar als geoorloofd toepast, zou moeten afkeuren als niet vereenigbaar met de gevoelens van broederschap, waarin hij in dien kring opgaat. Maar toch weet de man, ook wanneer hij 's avonds in de loge zijn symbolische handelingen verricht, dat hij dezelfde „ik" is die morgen aan zijn kantoortafel zit te rekenen; en straks weet de „ik", die chef der handelszaak is, dat zijn „ik" ook heel andere qualiteiten kan hebben, een heel andere moraal kan huldigen, vervuld kan zijn van broederschapsgevoelens in plaats van zijn gewone handels-egoïsme; dat hij dáár nastreeft hooge ethische idealen en leeft in de eeuwigheidssfeer, terwijl hij straks alléén maar denkt aan tijdelijke voordeelen voor zijn zaak.

In dit voorbeeld hebben we een analoge bewustzijnsverschuiving tusschen twee organismen: het eene organisme is de handelszaak met wereldsch karakter en wereldsch bewustzijn; het andere de religieuze gemeenschap met eeuwigheidskarakter en ethisch bewustzijn. De man voelt zich nù deel van het eene, straks deel van het andere organisme; hij is zich nù bewust te zijn handelsman, straks „broeder", en hij voelt zich anders in het eene geval dan in het andere, met hetzelfde „ik", en toch eenzelfde „ik" dat zich verschillend voelt.

Zoo kan ook de „waakmensch" beschouwd worden als een organisme, en de „droommensch" als een ander organisme, elk met een eigen ik-bewustzijn, maar nochtans is er in het eene en het andere „ik" iets wat zich één

voelt in beide ik-heden, als 't ware een supra-ik, dat de bewustzijnsverschuiving meemaakt, of, anders gezegd, er de voorwaarde van is.

Wat de man uit het voorbeeld was tusschen de twee organisaties, dat is dit supra-ik-bewustzijn tusschen de twee persoonlijkheden van het waak-ik en het droom-ik.

Het is niet essentiëel dat die beide bewustheden gebonden schijnen aan hetzelfde lichaam; evenmin als het essentiëel is dat de handelszaak en de broederschapsloge zouden zetelen in dezelfde stad of misschien in hetzelfde huis. Want het is immers bewezen, door werking op afstand, door uitoefening van gedachtenkracht en telepathische werkingen, door dubbel-ik-verschijningen, dat de droompsyche, en ook de waakpsyche, effect uitoefenen kunnen buiten de lichaamssfeer.

Het stoffelijk lichaam kan dus in deze beschouwing principiëel verwaarloosd worden; het gaat om de psychen, en deze blijken verschillend te zijn en toch een gemeenschappelijk element te hebben.

Dat gemeenschappelijke element bij mijzelf, dat in beide bewustzijnstoestanden luistert naar den naam Felix Ortt, mag ik noemen „de zelfbewuste ziel".

Dan is de *droompsyche* een psychisch complex, waarin allerlei orgaanpsychen en de lichaamspsyche met de zelfbewuste ziel een eenheid vormen; en de *waakpsyche* is een andere eenheid, waar de hersenpsyche, die in den droomtoestand bedwelmd is en dus buiten werking is gesteld, zich bij voegt, terwijl misschien uit dit complex weer enkele elementen van de droompsyche buitengeslo-

ten zijn. De waakpsyche vat dan in waaktoestand onmiddellijk de teugels van het zelfbewustzijn en identifiëert zichzelf met het waakbewustzijn.

Zoo alleen, door dergelijke bewustzijnsverschuiving in verschillende psychische complexen, kan ik mij de wonderlijke zelfbewust-beleefde zielservaringen verklaren.

Zulke bewustzijns-verschuivingen tusschen twee psychen komen trouwens meer voor dan in den droom en zijn duidelijk voor dengeen die er open oog voor heeft.

Bij den staatsman en den militair kan het persoonlijk bewustzijn geheel op den achtergrond gedrongen zijn en het zelfbewustzijn zoo goed als geheel opgaan in dat van den Staat, zoodat de staatsman of de militair in den oorlog welbewust handelingen pleegt die hij onmogelijk zou kunnen volbrengen of zelfs pogen te volbrengen als zijn persoonlijk bewustzijn niet verdrongen was, en die hij later, in non-activiteit teruggekeerd, niet zal kunnen begrijpen ooit gedaan te hebben. Men kan in den oorlog, door een ontploffing te veroorzaken, bewust met één slag honderden menschen dooden en verminken, terwijl dezelfde persoon later, buiten den ban van het Staatsbewustzijn, geen vlieg kwaad zou kunnen doen.

Soortgelijke bewustzijnsverschuiving van zijn persoonlijk zelfbewustzijn naar dat der volkspsyche ondergaat een overigens bezonnen en zachtzinnig mensch, die onder invloed van een geweldig bewogen volksmassa meedoet aan oproer, plundering, brandstichting en wreedaardig vermoorden van menschen in een revolutieroes.

De geschiedenis vermeldt bewustzijnsverschuiving bij zoogenaamde heksen, onder den invloed van hyosciamine-houdende zalf (bilzenkruid) waarmede zij hun lichaam besmeerden en waarna zij zich bewust werden heksen te zijn.

De ethnologie kent de bewustzijnsverschuiving van de persoonlijkheid naar de groepspsyche bij alle primitieve volken. Voor hen is de individualiteit niets. Zij voelen zich allereerst groepslid, en het groepsbelang en de groepsgevoelens zijn bij hen maatgevend. Een neger zal b.v. zeggen: „daar, op die plaats, heb ik mijn vijand verslagen", al heeft die veldslag generaties geleden plaats gehad. Doch stelt men zoo'n neger buiten zijn groepsverband, dan krijgt in de persoonlijkheid de hersenpsyche het overwicht, en verandert, door de bewustzijnsverschuiving dáárheen, de geheele levenshouding van dien primitieven mensch.

Bij de Eskimo's bijvoorbeeld heeft in sommige omstandigheden nog een andere bewustzijnsverschuiving plaats, en wel naar de persoonlijkheid van een overleden voorvader. De Eskimo meent dan dat hij die voorvader is, en spreekt en handelt daarnaar, niet als aanstellerij, maar volkomen gemeend en te goeder trouw.

Wie zich al die bewustzijnsverschuivingen voor den geest brengt, zal m. i. minder moeite hebben een geheel soortgelijke bewustzijnsverschuiving van de zelfbewuste ziel tusschen de waakpsyche en de droompsyche te aanvaarden, die, eenmaal aanvaard, van de zoo zonderlinge droomervaringen een bevattelijke verklaring geeft.

* * *

We kunnen deze bewustzijnsverschuiving, die het essentiëele van den droomtoestand is en daarom wel alle aandacht verdient, en daarbij als bewustzijnstoestand tevens tot de allermoeilijkst of niet-verklaarbare verschijnselen behoort, wellicht nog beter trachten te benaderen door een meer mathematisch-getinte voorstelling.

We kennen twee onderscheidene zelfbewuste ikheden: het waak-ik en het droom-ik. Het feit dat wij ze beiden toch als „ons ik" voelen, wijst op een gemeenschappelijk element, dat de drager is van ons ik-bewustzijn, en dat ik noemde: de zelfbewuste ziel. We zouden dus kunnen zeggen, dat die zelfbewuste ziel, die de bewustzijnsverschuiving teweeg brengt, de grootste gemeene deeler is van beide ik-heden. Haar eigenschappen zijn die welke beide ikheden gemeen hebben. De eigenschappen, waarin beide ikheden verschillen, zijn dan specifiek kenmerkend voor de waakpsyche eenerzijds en voor de droompsyche anderzijds.

Hoe kunnen we ons nu het wezen van het verschuivingsproces voorstellen?

Mij dunkt, langs den volgenden weg.

Telepathie, gedachtenoverbrenging van de hersenen van den eenen persoon tot die van den anderen, is een vaststaand feit. Door tal van proefnemers is dit feit onomstootelijk bewezen, en zelfs in ons land is de wetenschappelijke wereld daarvan overtuigd sinds de onweerlegbare proeven dienaangaande onder leiding van Prof. Heymans te Groningen genomen.

Die gedachtenoverbrenging van de eene hersenschors

naar de andere is niet anders te denken dan als een energetisch proces, als de overgang van bizonder-geordende energie, van een of anderen nog niet natuurwetenschappelijk-geïdentifiëerden vorm, van de eene plaats naar de andere. Men kan denken aan trillingen, aan draadlooze telegrafie — maar wat het is, weten we niet, al is er alle reden om aan een soortgelijk of analoog proces te denken; hoewel het ook anderzijds weer voorbarig en onwetenschappelijk is om van „trillingen" te spreken, zooals maar al te vaak, vooral in populair-wetenschappelijke literatuur geschiedt.

De natuurwetenschap neemt aan, dat iedere energetische afstandwerking tijd vereischt, en dat de snelste overbrenging die is der lichtsnelheid, of in het algemeen gezegd, die der etherstraling: een snelheid van 300.000 K.M. per seconde.

Neemt men telepathisch-energetische afstandswerking aan, dan zal die, volgens natuurwetenschappelijke opvatting, dus minstens den tijd vereischen die het licht of andere electromagnetische ethergolven zouden behoeven.

Wanneer bijvoorbeeld bij telepathische gedachtenoverbrenging, de personen 10 M. van elkaar verwijderd zijn, dan is daartoe minstens één dertigmillioenste seconde noodig. Maar in dien tijd, hoe kort ook, heeft de telepathische energie het brein van den zender verlaten en nog niet het brein van den ontvanger bereikt. Denkt men in dat moment zender en ontvanger verdwenen, dan blijft de geordende telepathische energie op zichzelf bestaan, los van menschenhersenen. Zoo kan men zich voorstellen

hoe gedachten, gedragen door energie, een werkelijk, zelfstandig bestaan kunnen hebben: een voorstelling die sedert de prestaties op radio-gebied niet meer zoo moeilijk is als te voren, want daar trillen toch ook ethergolven, geordend tot de gedachten die de redenaar voor de radio heeft uitgesproken, door het wereldruim. Maar bij de telepathische energie hebben we te doen met een meer rechtstreeksch ordenings- en overbrengingsproces, hoezeer ook vergelijkbaar met dat der radio-rede.

Het zelfbewustzijn der psyche is ook een ordening, die met die der telepathische gedachte vergelijkbaar is.

Wanneer die tot zelfbewustzijn geordende energie het eene oogenblik vereenigd blijkt met de denkordening die in de hersenschors haar oorsprong neemt, dus met het bewustzijnsleven der waakpsyche, en wanneer die psychische energie zich het volgende oogenblik daarvan schijnt los te maken om zich met andere psychische energieën die wellicht in het sympathische zenuwstelsel hun centrum hebben, tot het droombewustzijn te vereenigen, dan vinden we in deze beschouwingen een aanknooping aan de natuurwetenschappelijke voorstellingen, welke aan een inzicht in dit bewustzijnsgebied behulpzaam kan zijn.

II. DE DROOMPSYCHE EN DE EEUWIGHEIDS-DIMENSIE.

A. HET DUNNE-EFFECT.

In 1927 is bij A. & C. Black Ltd te Londen van de hand van J. W. Dunne een boek verschenen, dat een nieuw en hoogst belangrijk licht op het droomvraagstuk werpt. De aanvankelijk vreemd-aandoende titel van dit boek is: *„An experiment with time."*

De schrijver, een man van omstreeks 50 jaar, was vliegerofficier van het Engelsche leger; hij is mathematisch ontwikkeld en uitvinder van vliegmachines. Hij maakte den Boerenoorlog en den grooten oorlog mede.

In zijn boek begint hij zijn droomervaringen te vertellen, en doet dit op een duidelijke, zakelijke wijze, die een hoogst betrouwbaren en degelijken indruk geeft. Daarna tracht hij zijn ervaringen theoretisch te verklaren.

Ik wil beginnen hem in de korte weergave van zijn ervaringen op den voet te volgen.

Zijn eerste ervaring op het gebied, waarover het boek handelt, dateert van 1898 en had plaats in een hotel in Sussex. Hij droomde 's nachts dat hij met een van de kelners een discussie had over den juisten tijd op dat oogenblik. Dunne beweerde dat het half vijf 's middags was; de kelner hield vol half vijf 's nachts. Dunne besloot, in zijn droom, met de foutieve logica die meer in droomen voorkomt, dat zijn horloge moest hebben stilgestaan; hij

haalde het (altijd in zijn droom) uit zijn zak en zag dat het precies op half vijf stilstond.

Toen werd Dunne wakker; hij stak een luicfer aan om op zijn horloge te kijken dat, naar hij meende, naast zijn bed lag, en bemerkte tot zijn verbazing dat het daar niet was. Toen stond hij op om het te zoeken en vond het op een latafel liggen. Het stond stil op half vijf!

Hij wond het op, en besloot het den volgenden dag te vergelijken met de andere klokken, om uit de mate waarin het achter liep, te concludeeren hoe lang het had stilgestaan; bij vergelijking den volgenden morgen bleek het maar 2 of 3 minuten stilgestaan te hebben, juist den tijd die verloopen was tusschen het wakker worden en het opwinden van het horloge.

Zijn tweede ervaring had plaats in Sorrento. Dunne werd op een morgen wakker en wilde weten hoe laat het was, maar zijn horloge lag buiten het muskietengaas dat over zijn bed gespannen was, en vanaf het kussen kon hij het horloge niet zien. Toen kwam de gedachte bij hem op, te probeeren of hij het niet als clairvoyant beeld te zien kon krijgen; en inderdaad gelukte dit. Een oogenblik later zag hij in een halven dommeltoestand de wijzerplaat vóór zich, omringd door een witte mist; de uurwijzer stond precies op VIII, de minuutwijzer midden tusschen XII en I, de secondenwijzer was niet te onderscheiden. Toen werd hij klaar wakker, stak den arm door de klamboe, nam het horloge en zag dat het 2½ minuut over achten was.

Zijn derde ervaring was te Alassio in de Italiaansche Riviera, Januari 1901.

Dunne droomde dat hij aan den Boven-Nijl was, te Fashoda, een weinig stroomopwaarts van Karthoum. Plotseling zag hij drie mannen uit het Zuiden aankomen, in zeer gehavende khaki-kleeding en met sterk door de zon verbrande gezichten. Zij zagen er uit als Zuid-Afrikaansche soldaten. Dunne vroeg hun, waarom ze vandaar waren komen loopen. Zij antwoordden dat ze inderdaad van Kaapstad gekomen waren. Een van hen zeide dat hij erg ziek was geweest, en bijna gestorven was aan gele koorts.

Den volgenden morgen aan het ontbijt kreeg Dunne als naar gewoonte met de post zijn couranten en las in de Daily Telegraph boven een artikel de volgende opschriften:

The Cape to Cairo
Daily Telegraph
Expedition at Karthoum
From our special correspondent.
Karthoum Thursday (5 p. m.)
The „Daily Telegraph" expedition has arrived at Karthoum after a magnificent journey, etc.....

Later las Dunne dat één der drie blanken onderweg gestorven was; niet aan gele koorts, maar aan typhus.

Dunne wist niet dat die expeditie had plaats gehad.

De droom was geen helderziende droom, evenmin als een aanschouwende droom door uittreding van zijn waar-

nemenden geest uit zijn lichaam, want ze gaf de werkelijkheid niet weer, en bovendien was de expeditie lang in Karthoum gekomen voordat hij de courant in Alassio uit Engeland ontvangen had en dus ook voordat zijn droom plaats vond.

Wat was dan wel de oorzaak dat hij droomde van iets, wat hij pas in de toekomst ervaren zou? vroeg hij zich verwonderd af. En deze zelfde ervaring, dat hij droomde, min of meer nauwkeurig, soms in beginsel juist, maar met afwijkingen in details, deed hij steeds vaker op.

Zoo droomde hij, toen hij in den Oranje Vrijstaat was, van de vulkanische ramp die Martinique getroffen had, en die ramp leerde hij kennen uit de eerste bezending couranten die hem bereikte nà zijn droom. En meerdere treffende voorbeelden hiervan deelt hij in zijn boek mede.

In den herfst van 1913 droomde hij dat een spoortrein ontspoorde op een plaats die hij herkende als benoorden de Firth of Forth Bridge; als tijd waarop het ongeluk plaats vond, droomde hij 't vroege voorjaar, Maart of April. Den 14den April daaropvolgend had inderdaad de ontsporing van de Flying Scotchman 15 mijl benoorden de Forth Bridge plaats.

Ook droomde hij dat een plaats die hij als Lowestoft herkende, door een vijandelijke vloot gebombardeerd werd, een jaar voordat het bombardement van die plaats door de Duitsche vloot plaats vond.

Terwijl Dunne in Januari 1917 in het Guy Hospitaal verpleegd werd, droomde hij van een explosie. Den volgenden dag had de groote Silvertown-explosie plaats, die

de vensters van het hospitaal deed breken. Toen hij dit aan een mede-verpleegde vertelde, kwam het dezen te binnen dat hij ook den nacht te voren van een explosie had gedroomd. En een der artsen eveneens.

Deze herhaalde ervaringen, die ook bij andere menschen bleken voor te komen, brachten Dunne op de gedachte dat droomen in het algemeen samengesteld zijn uit beelden van het verleden en beelden van de toekomst, dooreengemengd (zooals hem later bleek) in ongeveer gelijke verhouding.

Dat hij dit te voren niet had opgemerkt, en dat vrijwel niemand dit schijnt op te merken, schreef hij toe, vooreerst aan 't feit dat niemand zulks niet alleen niet verwacht, maar zelfs de mogelijkheid bij niemand opkomt. Het is zoo geheel in strijd met onze ingewortelde begrippen van causaliteit, volgens welke datgene wat later in den tijd geschiedt, wel veroorzaakt wordt of worden kan door hetgeen voorafgegaan is, maar niet omgekeerd. De causaliteitswet op zijn kop zetten, is de heele wetenschap ondersteboven gooien, en dit doet geen intelligent, over zijn droomen nadenkend mensch. En dan wordt de droominhoud gewoonlijk snel vergeten, zoodat, al had men gedroomd van iets wat later zich verwezenlijken zou, men dat toch niet zou constateeren, omdat men den droom totaal vergeten had als de gebeurtenis voorviel.

Om dit nu te voorkomen, en zoo nauwkeurig mogelijk na te gaan òf, en hoe vaak dit verschijnsel van droomen naar aanleiding van een *toekomstige* gebeurtenis of waarneming zich voor zou doen, ging hij geregeld en systema-

tisch zijn droomen opschrijven. Hij legde papier en potlood onder zijn hoofdkussen. Zoodra hij wakker werd, nog voordat hij de oogen open deed, trachtte hij zich zijn droom weer te binnen te brengen en teekende daarvan enkele hoofdpunten op. Daarbij schoten hem vaak geisoleerde stukken te binnen van vroegere droomen die hij dienzelfden nacht gehad had, die hij dan ook aanstonds door enkele woorden vastlegde. Daarna bouwde hij, uitgaande van die droom-incidenten, in zijn geheugen den geheelen droom op, en teekende die op, eerst in groote lijnen, dan nauwkeurig tot in details, waarbij hij vooral de ongewone details precies beschreef.

Aan 't eind van den dag las hij dan de 's morgens bij het wakker worden opgeteekende verslagen over.

Nadat hij begon, had hij nu en dan wel een twijfelachtig succes te boeken, maar eerst den elfden dag na 't begin van zijn proefnemingen was de uitkomst ontwijfelbaar positief.

Dien namiddag had hij de volgende ervaring. Hij jaagde in een tamelijk woeste streek. Hij was niet geheel zeker van de grenzen van het terrein waarvoor zijn jachtvergunning gold, en bevond zich op zeker oogenblik op een land, waar hij meende niet te mogen jagen. Terwijl hij daar liep, hoorde hij twee mannenstemmen, die hem uit verschillende richtingen aanriepen; daarbij schenen ze een hond aan te hitsen, die woedend blafte. Dunne haastte zich naar de dichtstbijzijnde opening in den grensmuur die het terrein omgaf; hij nam echter den schijn aan alsof er niets aan de hand en hij zich van geen kwaad bewust was.

Het geschreeuw en geblaf kwam nader en nader. Hij verhaastte zijn gang en 't gelukte hem door de opening van den muur te verdwijnen vóórdat de vervolgers in 't gezicht kwamen. Maar hij vond dit een onaangename ervaring en bedacht dat die hem wel aanleiding tot een droom zou kunnen geven.

's Avonds las hij naar gewoonte zijn droom-aanteekeningen over en zag op zijn papier, heel aan 't eind en flauw geschreven:

„Hunted by two men and a dog."

Hij was geheel vergeten dat hij zoo iets gedroomd of neergeschreven had.

Niet alleen dat dit een typisch en sterk staaltje is van droomen naar aanleiding van een toekomstige gebeurtenis, wat ik kortheidshalve aanduid als „Dunne-effect", maar ook een duidelijke illustratie van de te voren reeds opgegeven reden, waarom dit effect zoo weinig wordt opgemerkt. Want als hij zijn droomen met alle bijbehoorende opflitsingen van diepere droomen niet zoo systematisch-nauwkeurig had opgeschreven, zou dat effect zeker onopgemerkt zijn gebleven.

Dunne vroeg zich nu af, of hij alléén die bizondere geestesgave had, dan wel of die ook bij anderen bestond. En het bleek dat bij alle menschen uit zijn omgeving, die hij verzocht erop te letten: een jong meisje, een nichtje, een getrouwde dame, een kennis, een broer en een zuster, het Dunne-effect zich ook voordeed. Enkelen van die personen antwoordden hem op zijn verzoek, dat zij niet droomden. Dunne zei, dat het wel blijken zou dat ze wel

degelijk droomden, wanneer ze dadelijk bij 't wakker worden hun gedachten bepaalden bij den indruk of de gedachte waarmee ze wakker geworden waren; het bleek dan dat, aansluitende daarmee, de droomvoorstellingen bewust werden, die anders in het onbewuste zouden gebleven zijn.

Het gelukte Dunne niet, eenig verschil te vinden tusschen de droomen die aanknoopten aan voorvallen uit het verleden en die welke aan toekomstige gebeurtenissen verbonden waren. In zijn boek vermeldt hij eenige droomen waarin duidelijk fragmenten voorkomen, aansluitend aan ervaringen zoowel vóór als nà dien droom wakend beleefd.

Bij zijn onderzoek aangaande het voorkomen van het effect stelde Dunne zich een grens van twee dagen, omdat men bij een studie van dit vraagstuk, vooral bij een vergelijkende studie hoe vaak het droomen naar aanleiding van *toekomstige* gebeurtenissen voorkwam, vergeleken bij het droomen naar aanleiding van vroeger plaats gehad hebbende voorvallen, ergens een grens moet trekken. Maar meermalen openbaarde het effect zich pas na langer tijdsruimte, zooals ook bij het treinongeluk en het bombardement van Lowestoft reeds gebleken is.

Bij één zeer karakteristieken droom was die tijdsruimte 20 jaar. Hij had zich nl. in zijn jeugd in een droom zien zitten in een vliegmachine, en wel op zoo'n bizondere wijze dat hij dit droombeeld nooit vergeten had; twintig jaar later zat hij inderdaad in een machine van eigen vinding en zag daarin, op een bepaald moment, precies de situatie van zijn droombeeld terug.

Het is een algemeen bekend feit, dat men vaak droomt naar aanleiding of in verband met iets dat kort geleden is voorgevallen. Eén voorbeeld wil ik ter illustratie uit mijn eigen droomervaringen geven:

> D. 29-11-27. Op een avond zat ik in een stoel te soezen, half wakend te droomen. Er kwam bij me de voorstelling op van 88 gulden en 88 cent. Wakker wordend, verbaasde ik er mij over, dat ik over die geldsom had gesoesd, omdat die nergens mee te maken had. Eerst den volgenden morgen schoot het me te binnen dat den middag vóór dien droom, de onderwijzer op school in de les, die ik als assistent bijwoonde, aan de kinderen verteld had dat de Mount Everest 8888 M. hoog was.

Het is niet twijfelachtig dat dit de aanleiding was voor dat stukje droom. Maar 't is ook merkwaardig dat ik dat niet dadelijk besefte, en dat het me eerst den volgenden dag te binnen schoot, wat ook wel niet gebeurd zou zijn als ik niet zooveel belang in droomproblemen stelde.

Dunne nu heeft bevonden, dat de droombeelden die onbetwistbaar op de nabije *toekomst* betrekking hadden, even talrijk voorkwamen als die welke even onbetwistbaar op het nabije *verleden* slaan.

Maar bij de studie van dit probleem moet men wel degelijk rekening houden met het ingewortelde causaaldogmatisme van den menschelijken geest, die geen bezwaar heeft tegen aanknooping van een droom aan een voorval van den vorigen dag, maar hardnekkig zal weigeren de bewijskracht te aanvaarden van een zelfde aanknooping

aan iets wat nog gebeuren moet. Gesteld, in het door mij gegeven voorbeeld ware dit kleine verschil geweest, dat de onderwijzer op school niet den middag te voren, maar den middag ernà die Mount-Everest les gegeven had. Dan zou niemand vermoedelijk dien droom als bewijs voor het Dunne-effect aanvaard hebben; ieder zou eerder van „toeval" gesproken hebben, terwijl nù niemand van toeval praat, maar ieder het verband met die te voren gegeven les aanvaardt.

* * *

Dunne vroeg zich vervolgens af, of dit effect alléén in droomtoestand voorkwam, of ook in waaktoestand bij opwellingen uit het onderbewuste aan te toonen was. Om dit uit te maken, nam hij proeven in wakenden toestand, die hij als volgt inrichtte: Hij nam een willekeurig boek dat hij nog niet gelezen had, concentreerde zijn gedachten op den titel en wachtte dan af welke beelden hem spontaan voor den geest kwamen zweven. Die teekende hij aan. De beelden die blijkbaar uit het verleden kwamen, werden geschrapt, als voor dit onderzoek niet van belang zijnde. Had hij zoo de beelden van onbekenden oorsprong in zijn aanteekeningen overgehouden, dan ging hij het boek lezen en vergeleek of hij er die opgeteekende beelden in terugvond.

Bij het eerste der boeken dat hij aldus ter hand nam, kwam het woord „woodknife" (houtmes) in zijn gedachten; het was een woordcombinatie die hij nog nooit gehoord of gezien had. Dit teekende hij op.

Een dag of twee, drie, later reisde hij onverwacht naar Londen; hij ging daar naar zijn club, nam uit de bibliotheek een pas-verschenen roman en gebruikte die voor zijn tweede proef. Het resultaat was nihil. In 15 minuten tijds kreeg hij 8 beelden voor den geest, die hij niet bepaald tot het verleden wist terug te brengen. Een van deze had betrekking op een kangaroejacht in Australië. Een andere indruk was alleen het woord „narwal" (den naam van een walvischachtig dier met één hoorn voor in den kop). Maar bij doorlezing van het boek vond hij niets dat op deze beelden betrekking had.

Daarna ging hij naar een ander, kleiner vertrek, waar hij rustig kon zitten een dutje te doen. Hij koos een gemakkelijke clubfauteuil, nam voor den schijn een boek ter hand dat in die kamer ergens stond en sloeg het midden in op. Onmiddellijk viel zijn oog op een teekening van een ouderwetsch zwaard, waaronder de woorden „knife (wood)". Doorbladerend vond hij een verwijzing naar den hoorn van een narwal, en op de volgende bladzijde iets over een kangaroe, die met zijn nagels menigen hond de maag heeft opengereten.

Andere proeven met andere boeken gaven ook min of meer treffende resultaten. Een roman, waarbij het resultaat uitbleef, had als indruk gegeven een paraplu met een recht, eenvoudig handvat, dat er even smal uitzag als de punt; in zijn voorstelling zag Dunne die paraplu ondersteboven, los staan met het handvat op het plaveisel; de omgeving herkende hij: 't was even buiten het Piccadilly hotel.

Den volgenden dag passeerde hij toevallig in een bus dat hotel. Daar zag hij op straat een zonderlinge gedaante loopen aan de zijde van het hotel: een oude dame, ouderwets gekleed; ze had een paraplu in de hand met juist zoo'n dun handvat als die van zijn visioen. Zij gebruikte de dichtgevouwen paraplu als een wandelstok en hield die ondersteboven met de punt in de hand en het handvat op het plaveisel. Dunne zegt erbij dat hij nog nooit in zijn leven een paraplu zoo had zien gebruiken.

Als men zijn boek, waaruit ik eenige treffende voorbeelden heb overgenomen, gelezen heeft, moet het voor een onbevooroordeeld lezer duidelijk zijn dat dit alles geen spelingen van het toeval kunnen zijn. Eerlijkheidshalve moet men de feiten als zoodanig aanvaarden, hoe zonderling ze ook zijn en tot welke ver-strekkende consequenties ze ook mogen leiden. Evengoed als Michelson het feit aanvaardde dat de voortplantingssnelheid van het licht gelijk bleef, hoe ook georiënteerd ten opzichte van de bewegingsrichting der aarde, al bracht dit waargenomen feit ook de geweldigste revolutie in de natuurwetenschappelijke theorieën teweeg.

Hier is de onvermijdelijke consequentie deze, dat ons begrip van tijd fundamenteel geschokt wordt, en daarmede dat van het causaal gebeuren in den tijd.

Er schijnt onontkoombaar uit voort te komen, dat de toekomst, tot in de kleinste bizonderheden, vaststaat, en dat de menschelijke geest, meer speciaal het droombe-

wustzijn, in staat is van die vaststaande toekomst hier en daar een flits op te vangen.

Op welke wijze we ons dit proces van toekomstvisie denken moeten, blijkt uit de feiten van het Dunne-effect nog niet dadelijk.

Dunne zelf ontwikkelt in zijn boek een verklaringshypothese, en wel in de richting van een meer-dimensionale, mathematische verklaring. Volgens hem is het heelal een vierdimensionale realiteit (nl. drie ruimte- en één tijdsdimensie, wat trouwens in zoover met Einstein's opvatting overeenkomt); en die vierdimensionale realiteit is vaststaand. Datgene wat zich beweegt, zijn niet de voorwerpen in het heelal, maar het is ons waarnemingsveld dat zich langs de tijdslijn beweegt. In dat vaststaand vierdimensionaal heelal heeft ieder ding, ieder stofpartikel en voorwerp, zijn tijdsbaan. Wanneer nu in het vaststaande heelal die vaststaande tijdsbanen, geteekend gedacht in een rechthoekig coordinatenstelsel met b.v. de horizontale X-as als tijd-as, elkaar naderen, dan zal die nadering der vaststaande, als lijnen in het diagram geteekende tijdsbanen, voor ons waarnemers, wier waarnemingsveld zich langs die X-as beweegt, den *indruk* verwekken alsòf de voorwerpen (waarvan de tijdsbanen geteekend zijn) tot elkaar naderden, terwijl in de hoogere realiteit niet de voorwerpen zelve bewegen, maar alleen ons waarnemingsveld.

Dit waarnemingsveld beweegt zich dus, volgens deze voorstelling, met een zekere snelheid. Het begrip „snelheid" heeft tot grond het begrip „tijd". Volgens Dunne

wijst de snelheid van voortbewegen van het waarnemingsveld op het bestaan van een tweede tijdsdimensie, die loodrecht gedacht moet worden en geteekend kan worden op de eerste tijdsdimensie. Langs die tweede tijdsdimensie beweegt zich dan een waarnemer van hooger orde dan de mensch, wiens waarnemingsveld zich slechts langs de eerste tijdsdimensie beweegt. Men kan zich dan voorstellen dat deze hoogere waarnemer, die zich loodrecht op onze aardsche tijdslijn beweegt, alle bizonderheden die langs de gewone tijdslijn voorkomen (vóór of achter het punt dat door ons gewone hersenbewustzijn, 't welk zich in het gewone waarnemingsveld bevindt, is bereikt) „tegelijk" kan waarnemen. Voor dezen hoogeren waarnemer, die zich buiten onze gewone tijdslijn (de opvolging der tijdsmomenten) kan stellen, zijn verleden en toekomst dus gelijkelijk zichtbaar en als momenteel gegeven.

Dit is in zeer korte trekken het essentiëele van Dunne's theorie van een hoogere tijdsdimensie. Hoewel ik getracht heb die zoo eenvoudig mogelijk voor te stellen, ontveins ik me niet dat ze moeilijk zal zijn te begrijpen. Tot mijn verontschuldiging, dat ik ze niet nòg duidelijker heb weergegeven, zoodat zij voor ieder gemakkelijk te begrijpen ware, moge dienen dat de verklaring in Dunne's boek nog oneindig veel moeilijker en ingewikkelder te volgen is. Hij blijft nl. niet bij een tweede tijdsdimensie staan (waarover ik aanstonds nog wat duidelijker zal trachten te zijn), maar zijn theorie leidt hem tot het aan-

nemen van een 3e, 4e, 5e, ja tot een oneindig aantal tijdsdimensies, alle weer loodrecht op al de vorige.

Maar gelukkig heb ik me bij de lezing van zijn boek met die duizelingwekkende hersengymnastiek van zijn laatste hoofdstukken niet al te veel behoeven te vermoeien, omdat het me duidelijk werd dat hij in zijn redeneering een principiëele fout heeft gemaakt. Hij heeft een foutieve premisse aangenomen (nl. dat de *snelheid* van voortbewegen van het waarnemingsvlak langs de tijdslijn insluit dat er een andere tijdsdimensie moet bestaan loodrecht op de eerste). Waarom die premisse fout is, kan en behoef ik hier niet uiteen te zetten. Een gevolg daarvan is, dat alle speculatieve beschouwingen omtrent 3e, 4e en hoogere tijdsdimensies, die het laatste hoofdstuk van Dunne's boek onbegrijpelijk maken, ook behooren te vervallen, daar ze alleen op een misvatting berusten.

Maar waardevol, in de hoogste mate, blijven de feiten van het Dunne-effect; blijft de onontkoombare waarheid dat de toekomstgebeurtenissen, belangrijk of niet (en welk begrip is betrekkelijker dan dat der belangrijkheid?) even vast staan als die van het verleden; blijft voorts de ervaringswaarheid dat onze droompsyche in staat schijnt een indruk van die vaststaande toekomstfeiten te verkrijgen, en dat zij daaraan associaties vastknoopt juist op dezelfde wijze als zij doet ten opzichte van feiten die zij in het verleden ervaren heeft.

* * *

Toen ik dit boek gelezen had, heb ik aanstonds geprobeerd of ik in mijn droom-ervaringen ook iets van het Dunne-effect kon constateeren, en of ik zijn bevindingen bevestigen kon.

Ik heb daartoe van Augustus—November 1927, precies drie maanden, geregeld bij het wakkerworden aanstonds mijn droomen opgeteekend. Het resultaat is weliswaar niet nihil, maar evenmin zoo sterk overtuigend als Dunne het zelf verkreeg. In die drie maanden kreeg ik een 6 tal min of meer positieve uitslagen. Bovendien een horloge-ervaring, welke met de door Dunne het eerst genoemde overeenkomt.

> VII. D. — 27 Nov. '27 's morgens. Ik word wakker droomende dat ik mijn horloge zie staan op 7 minuten vóór half 8; ik doe de oogen open, merk dat het nog heel donker is, zoodat ik denk: het is zeker veel vroeger. Het was te donker om op mijn horloge te kijken dat vrij hoog naast mijn bed hangt. Ik steek het electrisch licht op en zie het (tot mijn verbazing) staan ongeveer 8 minuten vóór half 8.

Van de zes min of meer positieve uitslagen wil ik het m. i. merkwaardigste vermelden:

> II. D. — 7/8 Sept. '27. Ik voelde in mijn droom occulte kracht; ik voelde ook het vermogen om te zweven, maar, in tegenstelling met alle andere zweefdroomen die ik ooit gehad heb, verliep deze anders. Ik voelde me al zwevende omdraaien, zoodat ik met de beenen tegen den zolder van de kamer, waar we ver-

toefden, zweefde en met het hoofd naar beneden. Ook voelde ik een enorme „magnetische" kracht. Daarna ging ik, met de personen die met me waren, naar huis.... en terwijl de anderen de deur binnen gegaan waren en ik alleen in den tuin achter bleef, voelde ik zoo'n hevig geluk en zoo'n groote dankbaarheid voor die mij geschonken gave, dat ik, om God er voor te danken, op den grond ging liggen en de aarde kuste.

Ik behoef nauwelijks te zeggen dat ik in waakbewusten toestand, hoe gelukkig en dankbaar ik ook zijn zou wanneer ik in mezelf een groote gave zou ontdekken die mijn medemenschen ten zege zou zijn, toch nooit zou kunnen komen tot zulke „onbeheerschte" gevoelsuitingen. Maar, wat nu het Dunne-effect betreft:

's Avonds 16 Sept. zie ik in het *Utr. Dbl.* een reproductie van een oud schilderij van Pieter Aertsen uit de 16e eeuw, voorstellend St. Petrus' kruisdood en St. Paulus' onthoofding. Petrus zweeft aan het kruis met de beenen omhoog en 't hoofd naar beneden, treffend overeenkomend met mijn droomhouding, en Paulus ligt met afgehouwen hoofd op den grond voorover, den arm uitgestrekt.

Ik wil onmiddellijk toegeven dat deze coïncidenties het Dunne-effect niet bewijzen en toevallig kunnen zijn; maar nu door Dunne het effect wèl bewezen is, doet deze ervaring toch als meer dan bloot toevallig aan. Opmerkelijk is ook dat ik in dienzelfden nacht van 7/8 Sept. vóór dezen droom ook een andere had, die een soortgelijk hoewel nog zwakker-bewijskrachtig Dunne-effect vertoonde.

Echter kreeg ik van andere, bevriende zijde mededeelingen die merkwaardiger waren dan mijn persoonlijke ervaring.

> Een dame, vegetariër, wier nauwkeurigheid en betrouwbaarheid ontwijfelbaar is, schreef me 16 Nov. '27: „Ik droom (van nacht) dat ik een paar boterhammen op een bord toegediend krijg en hoor mezelf zeggen: „nee hoor, dàt eten we nooit, ansjovis!" Ik was den droom, die verder niets treffends had, al weer vergeten, toen ik van morgens in eens H. (de dienstbode) aan de deur hoor zeggen tegen een aanbellend koopman: „nee hoor, dàt eten we nooit, ansjovis!"

Ten slotte wil ik een stukje overnemen uit het *Toek. Leven* van 10 Dec. 1927, dat in dit spiritistische maandblad ongetwijfeld is opgenomen als steun voor de spiritistische opvatting, doch dat mij toeschijnt geheel te passen in de gevallen van het Dunne-effect, en m. i. eerder Dunne's hypothese steunt dan de spiritische.

> Maestro O. Respighi, directeur van de academie van St. Cecilia vertelt een droom, dien een zijner vrienden had. Hij kan wegens den maatschappelijken stand van dengene, die droomde, den naam niet noemen, maar staat in voor de waarheid. Hier volgt het verhaal (Luce e Ombra. Febr. '24, blz. 58).
>
> „Een persoon, behoorende tot een zeer voornamen stand, had een vriend, officier in het leger, X, die eenige maanden geleden in Afrika gesneuveld was. Twee maanden na den dood van X had deze persoon een droom, ± 2 uur 's nachts. Hij bevond zich met veel andere personen, waaronder zijne moeder,

op een plein. Zijne moeder zeide: „X is teruggekomen". Hij antwoordde: „Dat kan niet, hij is dood."

Maar daar ziet hij zijn vriend, in uniform, uit de groep van personen op hem toekomen met een groen gezicht als in ontbinding. Toen deze vlak bij hem was, legde zijn vriend hem de hand op den schouder en zeide: „Hoe kan je denken, dat ik door Rome zou komen zonder je te komen begroeten?" Na deze woorden herkreeg het gezicht de gewone trekken en de droom eindigde.

Den volgenden morgen hoorde de droomer toevallig langs een omweg, iets dat hem en zijn omgeving totaal onbekend was, nl. dat het stoffelijk overschot van den officier, uit Afrika komende en gaande naar Boven-Italië, dien nacht op het uur van den droom, Rome gepasseerd was.

Het spijt mij, dat ik geen namen kan noemen, maar ik vind het nuttig het verhaal te doen aan de lezers van Luce e Ombra, terwijl ik voor de waarheid insta.

Mstro O. Respighi.

Noot bij de correctie. Van 20 Juli—9 Sept. 1928, dus ruim 7 weken achtereen, heb ik weer gepoogd bij mij zelf het Dunne-effect waar te nemen, maar nu te vergeefs.

Intusschen kreeg ik van bekenden een paar treffende staaltjes, die ik in het *Tijdschrift voor Parapsychologie* heb gepubliceerd. Een ervan is het volgende:

Mevrouw T. te S. droomde, eind November 1927, tusschen 6 en 7 uur in den morgen, dat zij liep op een uitgestrekt heideveld, waar de zon sterk brandde. Zij verlustigde zich in de wijdheid van lucht en land, toen plotseling een groote vogel boven haar hoofd daalde, en met zijn klauwen, die zij niet zag, alleen maar voelde, haar in de haren greep. Zij deed veel moeite om los te komen, wat haar na eenige inspanning gelukte. Met wat angst werd zij wakker, kleedde zich aan, ging naar beneden en wilde daar de vulkachel voorzien, die 's nachts altijd doorbrandt. Op den schoorsteenmantel staat een opgezette buizerd; toen zij de kolenkit wilde opnemen, bukte zij zich en haar haren raakten daarbij verward in de klauwen van den buizerd op den schoorsteenmantel. Dat was dus ongeveer een half uur na den droom.

Dit relaas is overgenomen van een schriftelijke verklaring van die dame. Zij bevestigde mij mondeling dat nooit te voren haar haren in die vogelklauw verward waren geweest.

B. VOORSPELLENDE DROOMEN.

Voorspellende droomen onderscheiden zich van het Dunne-effect, doordat bij de voorspellende droomen een toekomstige gebeurtenis scherp wordt aangeduid, zichtbaar of hoorbaar; terwijl het Dunne-effect een gewone droom is, die zich alleen daardoor onderscheidt, dat de aanleiding tot den droom, of een episode ervan, niet een gebeurtenis in het verleden, doch een in de toekomst is. Het Dunne-effect toont dat de droompsyche onbewust in staat is iets van de toekomst waar te nemen en te verwerken; de voorspellende droom echter stelt het droombewustzijn, en indirect dus het waakbewustzijn, in kennis met een toekomstige gebeurtenis, veelal nauwkeurig, veelal ook van gewicht voor de persoonlijkheid, wat met de onbeduidende voorvallen van het Dunne-effect in den regel niet het geval is.

Dat voorspellende droomen voorkomen, schijnt door Freud c.s. eerst geloochend, later toegegeven te zijn, maar is in de psycho-analytische theorieën geen punt van gewicht.

In de metapsychische literatuur zijn tal van gevallen bekend van voorspellende droomen, ook van waarschuwende stemmen, vernomen op klaarlichten dag in waakbewusten toestand, wat in beginsel op hetzelfde neerkomt. Want die stemmen worden niet door de gewone zintuigen naar de hersenen overgebracht en daar verwerkt, doch komen tot ons langs den raadselachtigen innerlijken weg, zooals ook onze droomvoorstellingen. Het

schijnt daarom niet onredelijk, deze waarschuwende stemmen en visioenen te rangschikken tot het gebied der waakdroomen, dat wil zeggen toestanden, waarbij het droombewustzijn zich toch op den voorgrond dringt hoewel we wakker zijn. Al deze niet-zintuigelijk-tot-ons-komende indrukken schijnen wel uit de droompsyche afkomstig, althans door haar tusschenkomst tot het waakbewustzijn te zijn gebracht.

Thomson Jay Hudson schrijft dergelijke voorspellingen, waarschuwende stemmen enz. toe aan het vermogen van het subjectieve-ik; in elk geval acht hij de feiten afdoende vaststaan.

Een aantal van die droomen en voorzeggingen is verzameld in een werkje van L. W. ROGERS, president van de Theos. vereeniging in de U. S. A. Het heet *„Dreams and premonitions"* en is uitgegeven in 1923 bij de „Theo. Book Co." Chicago.

Daar het me hier niet te doen is om een uitvoerige studie over voorspellende droomen te schrijven, maar ik ze alleen wil vermelden als passend in hetzelfde kader als het Dunne-effect, zal ik volstaan met in groote trekken den inhoud van dit speciaalwerkje weer te geven, met vermelding slechts van een enkel treffend en typeerend voorbeeld. Ik wil daarbij opmerken dat dit boekje meer tweehandsgetuigenis en beschouwingen bevat en daardoor niet zulk een bewijskrachtigen indruk maakt als het boek van Dunne — al is er in het algemeen in de parapsychologische en metapsychische literatuur zeer veel wat, ofschoon waar, toch aan bewijskracht te wenschen overlaat; wat

nochtans geen reden mag zijn, wanneer het van ernstige zijde afkomstig is, het met een handgebaar opzij te schuiven.

Rogers onderscheidt twee verschillende klassen van droomen: automatisch-physiologische droomen en astrale ervaringen.

Ik zou liever de onderscheiding maken in kaleidoscopisch-toevallige droomen zonder zin, en uitingen van de droompsyche met zin. Maar Rogers' onderscheiding kan evenzeer waarde hebben.

Het woord „astraal" komt vaak, als geliefkoosde uitdrukking, in de theosofische, spiritistische en parapsychologische literatuur voor. Op natuurwetenschappelijk geschoolde menschen maakt het gewoonlijk een minder gunstigen indruk als afkomstig uit een fantastisch gebied, dat geheel buiten de natuurwetenschap en haar objectief-controleerbare bevindingen ligt.

Ik geloof dat het mogelijk is die kloof te overbruggen door van het woord „astraal" een natuurwetenschappelijke omschrijving of aanduiding te geven. En wel, dat men daarbij denkt aan een of anderen energievorm, die weliswaar natuurwetenschappelijk nog niet herkend of geïdentifiëerd is, maar nochtans ontwijfelbaar bestaan moet, daar deze energie de afstandswerkingen teweeg brengt, welke niet anders dan energetisch te denken zijn. Tot deze afstandswerkingen behooren telepathie, helderziendheid en verder alle mogelijke werking van onze eigen of andere intelligentie buiten de sfeer van het stoffelijk lichaam dat die intelligentie draagt of de bekende physische werkingen die daarvan uitgaan.

William Crookes noemde die energie „psychische kracht". De benaming „psychische energie" zou, volgens de nieuwere terminologie, juister zijn, maar kan bij sommigen verwarring stichten doordat men bv. denkt aan intellectueelen denkarbeid; men zou kunnen zeggen dat het hoofd van een groote handelszaak, of een geleerde, veel psychische energie omzet.

Aan het woord „astraal" is een occult tintje, dat het genoemde nadeel heeft, maar 't voordeel dat het verwarring buitensluit. Een gevaar, vooral in de occulte literatuur, van gebruik van dit woord is, dat de indruk gewekt wordt alsof men met dit woord ook reeds een begrip van het wezen dier energie zou bezitten, en dat men meent een zaak verklaard te hebben, als men er het etiket „astraal" op plakt, wat natuurlijk geenszins het geval is.

Rogers meent dus dat er een energie is, drager van het droombewustzijn of een element daarvan, welke energie in staat is zich buiten het stoffelijk lichaam van den droomer te verplaatsen, en dank zij haar intellectueele geordendheid of vermogen, indrukken op te nemen uit verwijderde gebieden der aarde, en zelfs ook uit de toekomst; en dat in deze afstandswerking of afstandswaarneming, welke het droombewustzijn verricht, een verklaring van vele droomen ligt.

In het 2e hoofdstuk van zijn boek geeft de Schrijver eenige voorbeelden van heldere voorspellende droomen, van dezelfde helderheid als het Tweede Gezicht, dat men als een voorspellenden waakdroom kan beschouwen; en toont

daarbij aan dat die niet „materialistisch", d.w.z. uit de officiëel bekende physische, physiologische en psychologische gegevens te verklaren zijn.

Het derde hoofdstuk geeft voorbeelden van dingen en menschen die zoek geraakt waren en door droomen ontdekt zijn. Tot die verloren dingen behooren ook geld en papieren van waarde, ook dat door zulk een droom een moord werd ontdekt.

In een volgend hoofdstuk: „Herinneringen van astrale ervaringen" vermeldt schrijver den droom van G. ROB. INGERSOLL, door dezen bekenden auteur in zijn *Lecture on Shakespeare* blz. 45 verhaald:

> „Ik droomde eens — zegt Ingersoll — dat ik over een onderwerp met iemand discussiëerde. Ik besefte dat ik droomde en zei toen tot mijzelf: Als dit een droom is, spreek ikzelf voor beide partijen — dus behoor ik van te voren te weten wat de ander zal gaan zeggen. Dat probeerde ik in mijn droom. Ik stelde toen den ander een vraag, en voordat hij antwoordde bedacht ik wat zijn antwoord zijn moest. Tot mijn verrassing zeide de man niet wat ik van hem verwachtte; ik was zoo verbaasd dat ik wakker werd."

Ik haal dezen droom aan, omdat ik zelf meermalen droomen van datzelfde type heb, waarin ik ook zeer verrast ben over de replieken van den persoon met wien ik in mijn droom spreek. Tot een bevredigende verklaring van dergelijke droomen ben ik echter niet in staat; alleen zijn ze mij een bewijs voor de zonderlinge gecompliceerdheid der droompsyche.

Ook geeft dit hoofdstuk een paar voorbeelden van gedachtencontact, die verklaarbaar worden als men een astrale uittreding van de droompsyche tijdens den slaap aanneemt; een persoon had dan den indruk gedroomd te hebben, maar die droom stemde precies overeen met de feiten die zich op afstand van den droomer op dat moment hadden voorgedaan.

Rogers geeft o. a. het volgende voorbeeld:

> Mrs. Ella R. Tuttle te Rochester N.Y. droomde in 1898 dat haar gestorven moeder haar hulp kwam inroepen voor een zieke bloedverwante, die op 30 mijl afstand woonde. De moeder zeide: „Tante Mary is heel ziek en heeft je dadelijk noodig. Je vader zal je morgen op den middag een telegram sturen en je moet er heen gaan." Ze ging in den droom mee en zag haar tante in bed liggen onder een gestikte deken met een vreemd patroon.
>
> Den volgenden dag 2 u. 's middags kreeg ze inderdaad een telegram van haar vader dat tante ziek was en of ze dadelijk komen wilde. Dat deed ze; tante bleek haar hulp erg noodig te hebben; toen ze de kamer binnenkwam, zag ze op het bed de deken met het patroon dat ze in haar droom gezien had. Die deken zelf had zij te voren nog niet gezien, die was gekocht na haar laatste bezoek bij haar tante. De inhoud van het telegram was zooals zij gedroomd had, kwam echter 2 uur later dan de droom aangaf.

Dit is tot zekere mate een helderziende, tot zekere mate een voorspellende droom. De rol van de overleden moeder is niet essentiëel; deze laat ruimte voor een spiritistische

verklaring, maar zoo vaak produceert het droombewustzijn gedaanten van derden, al of niet overleden personen, en voert die sprekende in, dat dit ook hier wel 't geval kan zijn. Maar in ieder geval is deze droom als feit moeilijk te aanvaarden zonder een (astrale) uittreding van psychische energie als bewezen te beschouwen.

Een voorspellende droom is die van Dr. L. H. Henley, chef-geneesheer aan het Texas and Pacific Railway hospitaal te Marshall-Texas.

> Hij droomde 5 en 3 dagen te voren dat zijn zuster gestorven was en haar man bijna; enkele dagen later ontving hij bericht, dat eerst zij, daarna hij gestorven was.

Algemeen bekend is dat Abraham Lincoln voorspellende droomen had, als regel symbolische. Hij zag herhaaldelijk in den droom een zonderling, niet te beschrijven schip, dat zich snel door de zee naar een vage donkere kust bewoog. Het was altijd hetzelfde schip, en deze droom ging steeds aan een belangrijken veldslag of aan een ander gewichtig feit vooraf. Een paar dagen voor zijn dood door een moordaanslag droomde hij, dat hij in het Witte Huis (het paleis van den President) kwam, waar groote droefheid heerschte en waar een praalbed stond waarop een lichaam uitgestrekt en daarbij een wacht soldaten; sommige omstanders weenden. Lincoln vroeg (in den droom) aan een der soldaten wie er dood was; deze antwoordde „de President, hij werd door een moordenaar gedood".

Een andere voorspellende droom had de vrouw van een mijnwerker van de Cross Mountain Coal mine. Zij droomde dat er een ongeluk gebeurde; zij zag tal van gedoode mijnwerkers naar boven dragen en was zoo onder den indruk daarvan, dat zij alles deed om haar man te bewegen thuis te blijven. Hij was daar niet toe bereid, in maanden had hij geen dag verzuimd, maar zij drong zoo aan en weigerde zijn eten te bereiden dat hij mee moest nemen, dat hij ten slotte toegaf. Kort daarna had de explosie plaats; de ramp van 9 Dec. 1911.

Ook de ramp van de Titanic was te voren tweemaal gedroomd door J. Cannon Middleton, die plaats op die boot had besproken. Eerst sprak hij thuis niet over dien droom, om zijn huisgenooten niet ongerust te maken, maar toen er zich een reden voordeed om de reis uit te stellen, deed hij dit, liet zijn biljet vervallen en vertelde zijn droom aan vrouw en kinderen — waardoor zijn leven gered werd.

Rogers vermeldt als bizonderheid, dat bijna nooit de gebeurtenissen precies overeenstemmen met die in den voorspellenden droom.

Soms is de afwijking van de werkelijkheid in zoover nog grooter, dat de droom meer een waarschuwing is dan een voorzegging; in den droom wordt dan een ongeluk gezien dat in werkelijkheid bijna gebeurt, maar voorkómen wordt doordat aan de waarschuwing gehoor wordt gegeven.

Een mooi voorbeeld hiervan is de droom van Koehn te Minneapolis van Augustus 1908. Hij zag in den droom

eenige spelende kinderen, waaronder zijn eigen drietal; ze speelden onder de portiek van een naburig huis en werden daar plotseling door een paar op hol zijnde paarden verbrijzeld. Hij zag de kinderen voor dood op het gras uitgestrekt liggen.

Twee dagen na dien droom werd hij onder zijn werk zoo zenuwachtig, dat hij besloot naar huis te gaan; zijn onrust werd steeds grooter zoodat hij hard begon te loopen. In zijn straat gekomen zag hij zijn vrouw voor hun woning staan en riep haar toe: „waar zijn de kinderen?" Zij antwoordde kalm dat zij ginds aan 't spelen waren, nl. onder de portiek van het huis waarvan hij gedroomd had. „Roep hen dadelijk", riep hij verschrikt. De vrouw, die haar mag nog nooit zoo gejaagd gezien had, riep dadelijk de kinderen terug, die onmiddellijk gehoorzaamden en hard kwamen aanloopen. Nauwelijks waren ze thuis, of een hollend span paarden voor een zwaargeladen wagen zonder koetsier kwam de straat af, ze botsten tegen de portiek waar ze den wagen omver deden kantelen en alles vernielden.

Een ander vaak voorkomend verschijnsel, zegt Rogers, is de *substitutie*. Het bewustzijn van den droomer vermengt zich met dat van een ander wien hij sympathiek gezind is. Een voorbeeld is het geval van Wilkins in Oakland, Cal. in 1908.

Wilkins en zijn vrouw woonden in een kleine woning in Elmhurst, een buitenwijk van Oakland. Zij was eenige maanden uit de stad, en hij vertelde aan de buren de reden van haar lange wegblijven bij vrienden in het Oos-

ten; maar die verhalen spraken elkaar soms tegen en wekten op den duur wantrouwen. Een Mrs. Anderson, die in de buurt woonde, kreeg toen een merkwaardigen droom. Zij was in haar droom in de woning van Wilkins. Er ontstond twist tusschen hem en zijn vrouw. Hij wilde dat zij een stuk zou teekenen, dat noodig was om een huis te verkoopen. Zij weigerde beslist. Op het hoogtepunt van den twist greep hij een mes en stak zijn vrouw overhoop. Toen droeg hij het lichaam naar een houtloods achter het huis, maakte een gat in den vloer, begroef het lijk en herstelde den vloer weer. — Tot zoover ging de droom, toen Mrs. Anderson ontwaakte. Zij schreef dien droom toe aan den invloed der buurpraatjes, maar den volgenden nacht droomde zij precies hetzelfde met al die griezelige bizonderheden, die echter telkens weer wat anders waren. Soms zag zij Mrs. Wilkins langzaam naar de loods wandelen en daar verdwijnen. Ook wel droomde Mrs. Anderson dat zij zelf het was die met Wilkins twistte, die doodgestoken en door hem begraven werd.

Ten slotte deden de buren onderzoek en vonden inderdaad het lijk op de door den droom aangegeven plaats, onder den vloer van de loods begraven. Wilkins werd in de San Quentin Prison opgehangen; zonder dien droom zou het bewijs ontbroken hebben.

Ten slotte wil ik uit dit boekje nog vermelden, dat de bekende schrijver R. L. Stevenson de merkwaardigste van zijn romans ontleende aan zijn droomen; niet alleen de intrige of compositie, maar hij zag ze ook gedrama-

tiseerd. O. a. was dit ook het geval met de bekende parapsychologische novelle „The strange case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde".

C. HET TWEEDE GEZICHT.

Het „tweede gezicht", zooals men deze psychische ervaring noemt, heeft, gelijk reeds gezegd is, het karakter van een waakdroom. In gewoon-wakenden toestand ziet iemand een visioen, een landschap of andere situatie, waar allerlei te zien is of voorvalt; die indruk verdwijnt plots weer; maar eenigen tijd later doet zich, tot in allerlei ondergeschikte bizonderheden, precies het geval voor dat te voren in visioen was aanschouwd.

Men zegt dat deze psychische eigenaardigheid nog al vaak voorkomt bij de Schotsche Hoogländers; er is echter reden te denken dat ze wel overal in de wereld zal voorkomen, in alle landen en volken, hoewel wellicht het roezige, intellectueele cultuurleven een tegenwerkende factor is.

Wie een relaas omtrent het tweede gezicht, in nauwkeurige beschrijving leest, of hoort vertellen, kan niet denken aan eenig toevallig samentreffen van een droom met daarop eenigszins gelijkende gebeurtenissen, maar moet, vooral ook op grond van het precies overeenkomen van tal van onbeduidende bizonderheden, toegeven dat er inderdaad sprake moet zijn van een zien van een toekomstig tafereel van gebeurtenissen, die dus van te voren onontkoombaar vaststaan. Het is een harde dobber voor

hen die het determinisme verwerpen of aanhangers zijn van de vrije-wilstheorie (volgens de populaire opvatting ervan).

Maar wanneer men voor goed-geconstateerde feiten staat, dient men die, alsmede hun logische consequenties te aanvaarden, ook al komen geliefkoosde theorieën en opvattingen er door in het gedrang.

Er zijn in de literatuur veel goed-gedocumenteerde gevallen van „tweede gezicht" te vinden. Ik wil die hier niet overnemen, maar alleen het woord geven aan een vriend van mij, wiens betrouwbaarheid en waarheidsliefde voor mij ontwijfelbaar zijn en die het volgende schrijft, dat ik, ontdaan van enkele beschouwingen en uitweidingen, zoo beknopt mogelijk weergeef:

Toen ik nog een kind was, bewoonden mijne ouders een flinke gehuurde boerderij in Friesland. Mijn vader, die weinig bedrijfskapitaal had, trachtte dit te vermeerderen door veehandel. Hij was te goed van vertrouwen, werd opgelicht, moest liquideeren en hield daarna nagenoeg niets over.

Nu had mijn oom Bouke, die zelf ook een groote boerderij bewoonde, in ons dorp een huis staan, waar gelegenheid was tot het stallen van eenige koeien, dus juist geschikt voor mijn vader om weer den voet in den beugel te krijgen.

Een paar gelukkige jaren hebben mijn ouders daar gewoond, maar toen kwam de keer. Want in dien tijd gebeurde het, dat een dochter van oom Bouke in het huwelijk trad, en hoewel oom ergens anders ook wel een

huis had, wilde tante haar dochter bij zich in haar eigen dorp houden en werd mijn vader plotseling de huur opgezegd. Vader moest met zijn groot gezin verhuizen naar een vreemde streek, zonder vooruitzichten en had daar een heel moeilijken bestaansstrijd.

Moeder had een enkele maal de eigenaardigheid iets over de toekomst te openbaren; ze deed dat heel eenvoudig, zonder het besef te hebben van een bizondere gave, alsof ze een zekeren last van zich afschudde, bij zichzelf denkende: zie zoo, nu ben ik er af. Mijn vader wist niet goed wat ervan te denken en vond dit niet prettig.

In dien tijd zei moeder op zekeren dag tot Vader: „Man, ik zie de roede des Heeren opgeheven over het huis van je broer Bouke."

Vader trachtte dit weg te schertsen en zei: „Kom, heb je weer wat?"

„Ja," zei ze (en gebruikte in die voorspellingen vaak uitdrukkingen aan den Bijbel ontleend), „die in de gevangenis leidt, moet zelf in de gevangenis. Als we een jaar verder zijn, zal er koopdag wezen óók bij je broer Bouke. Je zult het met je eigen oogen zien en let op dit teeken: ik zie twee menschen door de *hoemaje* komen; de eene is een lange magere man en de andere is een bultenaar. En de lange zegt tot den bultenaar: „*Whet is det hjir? Ik tocht, det ik boelgûd wêze scoe en ik sjuch neat*!" (Wat is dat hier? Ik dacht dat het koopdag zou zijn en ik zie niets).

„Nu," zei mijn vader lachend, „dat zal dan wel een bijzonder soort boelgoed wezen!"

Inderdaad bestond er al heel weinig kans dat deze voorspelling ooit zou worden vervuld. Want de groote veeboeren in den Frieschen greidhoek vormen, om zoo te zeggen, den adel van het platteland. Geen boer zal er daar over denken de boerderij aan kant te doen, tenzij hij oud is geworden en zijn kinderen in zijn plaats kan stellen. En koopdag is haast altijd iets verschrikkelijks, beteekent òf bankroet òf sterfgeval. Bij oom was noch aan het eene noch aan het ander te denken. Hij was in de kracht van zijn leven, zijn zaak ging uitstekend, en zelfs al ware hij gestorven, dan zou er nog van geen koopdag sprake zijn geweest. Maar nog ongerijmder leek de voorspelling, dat iemand, die het erf op een koopdag zou betreden, dan niets te zien zou krijgen. Want op zoo'n boelgoed worden, behalve de landbouwwerktuigen, vaak nog een 40 of 50 koeien verkocht. Het erf, dat meestal door een gracht omgeven is, wordt dan in een marktplaats herschapen, waar kraampjes zelfs niet ontbreken en de jeugd zich vermaakt met het koekslingerspel. 't Was dus een dwaze voorspelling; vader lachte er om als om een dwazen inval, en in den strijd om het dagelijksch brood werd deze vreemde voorspelling uit de gedachten mijner ouders weggewischt.

Maar wat gebeurde?

De boerderij die oom bewoonde, behoorde aan een heer die eigenaar was van een groot aantal hofsteden. Op zekeren dag kwam hij op den inval een dezer plaatsen aan zijn zoon te geschenke te geven, en uit al zijn hoeven viel de keuze op die welke Oom bewoonde. De zoon, die

waarschijnlijk schulden had, zette hem onmiddellijk te koop. De kooper was een jonge man die zelf een boerderij wilde beginnen. Zoodat juist een jaar na de voorspelling mijner moeder in de courant stond, dat er bij mijn oom koopdag zou zijn.

Die tijding bereikte ook het afgelegen gehucht waar mijn ouders woonden. Maar merkwaardig was dat noch moeder, noch vader zich toen de voorspelling herinnerden [1]). Maar toen de dag kwam, voelde vader zich onweerstaanbaar gedrongen er heen te gaan.

„Jongen," zei moeder, „wat haal je in je hoofd; 't is een weg van vier uren en je kunt er toch immers niemendal koopen?"

„Ja dat weet ik wel," zei vader, „maar ik wil er toch eens kijken."

Zoo kwam hij weer in het oude dorpje terug. Hij betrad het erf. Maar in de ongewone stilte was er niets, dat hem opviel. Het heeft hem later altijd verbaasd, hoe het mogelijk was dat hij het *zelf* niet heeft opgemerkt. Hij ging in huis. Daar zaten oom en tante als een paar gebroken menschen bij elkaar.

Oom verklaarde die stilte. „Ze zijn in de schuur", zei hij. „Ik heb alle drukte van kraampjes en koekslingeren verboden. Het vee staat aangebonden achter het huis en de landbouwwerktuigen heb ik in de schuur gehouden en daar heeft nu de verkooping plaats. Ik wil niet dat we

---

[1]) Dit klinkt ongeloofelijk, maar 't is precies even onbegrijpelijk, en ongetwijfeld even waar — als de gemakkelijke wijze waarop wij de droomen vergeten die van belang zijn voor het Dunne-effect. F. O.

er hier op het erf ook maar iets van komen te zien."

Zwijgend zat vader eenige oogenblikken bij die bedroefde menschen ter neer. Slechts even nam hij een kijkje in de ruime schuur, waar de notaris voor de open deuren aan zijn tafeltje zat en de verdere ruimte opgevuld was met een roesemoesende menigte. Daarna ging hij het erf op, om alles nog eens rondom te bezien. Bij een eenzaam doornstruikje, dicht bij den dam, bleef hij een oogenblik naar het huis staan kijken. Plotseling hoorde hij achter zich het geluid van voetstappen. Hij keek om en zag twee mannen het erf betreden. De eene was een lang en mager man, dien hij zeer goed kende, en de ander was een bultenaar. En wat hem toen overkwam — vader hoopte dat het hem nooit weer zou overkomen, het was hem alsof hij in de aarde wegzonk. Want op hetzelfde oogenblik keek de langste over zijn schouder naar het mannetje dat naast hem liep en zei: *„Whet is det hjir ? Ik tocht, det it boelgûd wêze scoe en ik sjuch neat!"*

D. DE EEUWIGHEIDSDIMENSIE.

De in de vorige hoofdstukken besproken feiten, waaruit onvermijdelijk voortvloeien moet: 1°. dat de toekomstige gebeurtenissen vaststaan en 2°. dat onze droompsyche het vermogen schijnt te hebben soms een visie van die toekomstige gebeurtenissen te ontvangen, stellen ons den eisch van een nadere verklaring.

Hoewel op deze gebieden, die buiten het geheel onzer wereldervaringen schijnen te vallen, een wezenlijke ver-

klaring nooit te leveren is, mogen we toch trachten eenig inzicht te verwerven dat aannemelijk is en ons althans een voorstelling geeft hoe hetgeen er gebeurt, denkbaar zou kunnen zijn.

Onder dit bescheiden voorbehoud zie ik geen enkele voorstelling die mij bevredigender lijkt, dan de hypothese van de Eeuwigheidsdimensie, die ik in mijn eerste studie over den Droom op blz. 38 reeds even heb aangestipt, doch die ik hier, in aansluiting met de voorafgaande hoofdstukken, iets uitvoeriger uiteen wil zetten.

Ons waakbewustzijn ontvangt, behalve de zelfdoorleefde bewustzijnservaringen die het als zoodanig erkent, indrukken van een gebied dat het als „buitenwereld" beschouwt. Die indrukken ontvangt onze waakpsyche op een bizondere wijze, nl. gerangschikt in een „ruimtewereld" van drie dimensies (waarvan dus elk punt met behulp van een drie-assig coördinatenstelsel is vast te leggen: volgens lengte-, breedte- en hoogteas); benevens in een „tijdslijn" van één dimensie. Want we hebben van af een nulpunt, bv. de geboorte van Jezus Christus, maar één tijdsmaat (1928 jaren).

We kunnen derhalve elk punt en elke gebeurtenis in wat wij de buitenwereld noemen, aanduiden, of vastleggen door vier gegevens in die verschillende richtingen. Daarom spreekt men, sinds Einstein, van het vierdimensionale tijd-ruimtelijke heelal, wanneer we de buitenwereld bedoelen, waarin wij ons bewust zijn te leven en

die wij, al dan niet met behulp van werktuigen, door middel van onze zintuigen waarnemen.

Dit alles leert ons dus wel wat omtrent onze psyche en de indrukken die deze ontvangt, en hoe zij ze verklaart en verwerkt, maar het leert ons niets omtrent de Werkelijkheid zelve; namelijk, of die Werkelijkheid geheel identiek is, niet meer en niet anders, dan het heelal onzer waarnemingen, het vierdimensionale „Einstein-heelal".

In dit Einstein-heelal is de „tijd" een ééndimensionale grootheid. Wij leven en bewegen ons als 't ware in één tijdslijn. We kunnen het ons voorstellen alsof ons waarnemingsvermogen zich volgens die ééne lijn voortbeweegt. Wat we doorgemaakt hebben, ligt achter ons; maar dan kijken we tegen het punt aan dat vóór ons ligt, en eerst als we ons op dat punt bevinden, zien we aan tegen een volgend punt. En al wat achter dat punt ligt, is voor ons verborgen. We kunnen er naar gissen, maar waarnemen kunnen we het niet. Meetkundig bezien is die voorstelling heel duidelijk, als we ons denken een meetkundige rechte lijn en een punt dat zich in die lijn voortbeweegt, zonder die lijn te kunnen verlaten, wat niet kan zoolang we alleen rekening houden met een lijn van één dimensie.

Doch denken we ons er een tweede dimensie bij, zoodat de lijn gedacht wordt in een vlak te liggen. Wanneer dan, door een of andere oorzaak, het waarnemende punt buiten die lijn, in het vlak, verplaatst werd, dan werd zijn visie heel anders. Dan had het niet alleen maar ervaring van het doorloopen deel der lijn, en een bot aankijken

tegen het opvolgende, nog niet doorloopen deel, maar dan zou het waarnemende punt plotseling in staat zijn een heel stuk van de tijdslijn gelijktijdig te overzien, zoowel verleden als toekomst; en des te meer of te verder vooruit, naarmate het ook verder buiten de tijdslijn was gerukt.

Nu is blijkbaar het waarnemingsvermogen onzer waakpsyche gebonden aan en in die tijdslijn. Maar even blijkbaar is de droompsyche nu en dan in staat, stukken van de tijdslijn te overzien; in de toekomst blijkens het Dunneeffect, de voorspellende droomen, en het tweede gezicht; en in het verleden heeft de psyche soms soortgelijke ervaringen, o. a. in het bekende, herhaaldelijk beschreven geval dat iemand die op 't punt staat te sterven, b.v. door verdrinking, in een ondeelbaar kort oogenblik zijn geheele levensgeschiedenis in zijn geest ziet voorbijgaan.

De droompsyche onderscheidt zich dus in dit zeer gewichtige punt van de waakpsyche, dat het haar nu en dan mogelijk is waarnemingen te doen, die verklaarbaar zijn wanneer men haar uitgetreden denkt buiten de tijdslijn. En dit beteekent dan weer, dat er een hoogere Werkelijkheid moet zijn dan het Einstein-heelal, 't welk alleen het object van kennis is van ons waakbewustzijn. En dat die hoogere Werkelijkheid moet omvatten een tweede tijdsdimensie. Daar in het philosophisch spraakgebruik datgene wat buiten den Tijd is, „eeuwig" genoemd wordt, is voor deze tweede tijdsdimensie de uitdrukking, „Eeuwigheidsdimensie" wel de meest passende.

Het komt mij voor dat, wanneer men deze, op mathematische analogie gegronde voorstelling als de eenvoudigste aanvaardt, de groote waarde van dit alles deze is, dat deze ervaringen der droompsyche grond geven voor de erkenning dat er een Werkelijkheid is boven en buiten die van het waarneembare Einstein-heelal, welke deze dus als 't ware omvat in hoogere dimensie, zooals de ruimte het vlak omvat, en het vlak de lijn.

Dat de erkenning, op redelijke, logische, op psychische ervaring berustende gronden, de allergrootste consequenties moet hebben op philosophisch en religieus gebied, en dat dit inzicht voor vakken van experimenteele studie als de parapsychologie en wat daartoe behoort een uiterst belangrijke werkhypothese verschaft, zal ieder die zich ernstig in dit vraagstuk verdiept, wel duidelijk zijn.